

ДЕРЖАВНА УСТАНОВА «ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
НАУК УКРАЇНИ

Володимир ЛИТВИН

**ІСТОРИЧНІ ПАТЕРНИ
ТА ПОЛІТИЧНІ ПРЕТЕНЗІЇ:
ТОТАЛІТАРНА ПРАКТИКА
У РОСІЙСЬКОМУ ВИКОНАННІ**

ДЕРЖАВНА УСТАНОВА «ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ»

ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ
НАУК УКРАЇНИ

Володимир ЛИТВИН
академік НАН України

ІСТОРИЧНІ ПАТЕРНИ ТА ПОЛІТИЧНІ ПРЕТЕНЗІЇ:

**ТОТАЛІТАРНА ПРАКТИКА
У РОСІЙСЬКОМУ ВИКОНАННІ**

Київ – 2024

УДК 94:321.64 (47+57)
Л 64

Рекомендовано до друку вченими радами ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» (протокол № 8 від 26 грудня 2024 р.) та Інституту історії України НАН України (протокол № 10 від 26 грудня 2024 р.)

Рецензенти:

- Степан Віднянський** – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу Інституту історії України НАН України;
- Василь Ткаченко** – доктор історичних наук, професор, член-кореспондент АПН України, головний науковий співробітник ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України».

Литвин В.М.

Л64 Історичні патерни та політичні претензії: тоталітарна практика у російському виконанні. ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», Інститут історії України НАН України. Київ – 2024. – 76 с.

Дана праця є продовженням авторського аналізу історичних «вишукувань» Путіна, в основі яких – теза про Україну як про «частину російської цивілізації».

Автор показує, що завданню відновлення війною «історичної справедливості» і недопущення подальшої «повзучої експансії» Заходу на російські інтереси у РФ підпорядкована суспільна мобілізація усіх верств населення, «уточнюються» канони державної історичної пам'яті, переглядаються рішення з реабілітації радянських громадян, посилюються контроль і репресії проти нелояльних росіян, протидія «недружнім» країнам.

У роботі проведені паралелі між політикою сучасної Росії і довоєнної Німеччини з окресленого кола питань.

У ній також йдеться про тих, кого Путін наслідує в інтерпретації історії – Івана IV Грозного і Сталіна.

Автор звертає увагу на те, як Путін вдається до шантажу ядерною зброєю. За авторськими оцінками, нинішню ситуацію можна співставляти з передднем Другої світової війни, коли Європа намагалась умиротворити агресора, тоді як сьогодні «московський фактор» відчутно впливає на політику Заходу щодо України.

- © Литвин В.М., 2024
- © Державна установа «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України», 2024
- © Інститут історії України Національної академії наук України», 2024

Якщо відійти від уже звичних загальноживаних визначень, то, очевидно, можна погодитись і з тим, що історія – це сукупність особистих доль та втрачених людських можливостей. Не випадково К.Аденауер убачав у ній суму речей, яких можна було уникнути. Бо, як точно зауважив німецький вчений М.Бреттін, – це те, що з неї робить людина¹. Адже з античних часів історики тлумачили події крізь призму їх особистого сприйняття, користуючись монополією на історіописання. Взагалі минуле у різні епохи та у різних країнах бачили по-різному, залежно від викликів і завдань, що поставали перед ними, точніше й переважно – від того, як їх розуміли державні особи. Головним чином у переламні історичні моменти така експлуатація минулого була потрібна їм для утвердження й підтримання статусу державної влади, і власне самої держави та свого місця в ній. За умови дотримання бодай елементарної об'єктивності та мінімальної обізнаності в історичній тематиці, це могло мати й позитивне звучання. Однак у реальності подібного роду історичні екскурси та довільні тлумачення давнини часто зводились до наказового сприйняття нав'язуваної історичної картини та набувало установчого характеру для легітимізації державної політики, її носіїв, а також для визначення кола ворогів, з якими належало боротися, як і «актуальних» героїв, яких належало шанувати, тримати за зразки героїзму й самопожертви.

Але сучасний світ має значно більший обшир знань і неспівставно більші можливості для розуміння того, наскільки об'єктивно або спотворено подаються факти, замовчується, а то й заперчується очевидне, а на заміну вигадуються зручні трактування,

---

1 Див.: Provokation aus Moskau: Wer trägt welche Schuld am Zweiten Weltkrieg? Berliner Zeitung. <https://www.berliner-zeitung.de/politik-gesellschaft/putin-stalin-und-die-kriegsschuldfrage-li.91141>.

оцінки та міфи. Аж до прямих установок на викреслювання з пам'яті й суспільне забуття «небажаних» подій². Інакше недовіра у ставленні до історії, яка, наприклад, за надміру категоричним узагальненням швейцарського вченого Я. Буркхардта³, взагалі найненауковіша з усіх наук (а твердження знаменитого англійського письменника Д.Л. Стрейчі, що перший реквізит історика – невігластво, навіть згадувати незручно), хоча й повідомляє новим поколінням багато чого, що варте уваги, набуватиме подальшого негативного звучання. А закладені в основі ремесла істориків – вибір джерел, їх аналіз та наукова, а отже, об'єктивна інтерпретація – дедалі критичніше оцінюватиме загальноприйнятне твердження, що обов'язок науковців перед суспільством – працювати неупереджено. З відповідною констатацією, що це вдається їм далеко не завжди, у тому числі через забуття принципу історизму, який, нагадаємо, К. Маркс і Ф. Енгельс узагалі пов'язували з усіма сферами існування об'єктивної реальності – природою, суспільством і мисленням, наголошуючи при цьому, що вони знають лише одну єдину науку – науку історії⁴.

Натомість сьогодні набуває поширення явище, назване американським ученим С.Коткіним «зловживанням іс-

---

2 Яскравим наочним прикладом останнього можуть бути Нантський едикт (1598 р.) Генріха IV, який, щоб покласти край релігійним війнам у Франції, просто заборонив усім своїм підданим - і католикам, і протестантам – згадувати про них: «спогади про все, що сталося з того й іншого боку з початку березня 1585 року до нашого коронування і протягом інших попередніх смут, буде згладжено, як ніби нічого не відбувалося» (Хрестоматія по истории средних веков. – М.: 1950 – Т.III. – С.173); або «настанова» Катерини II, яку було внесено до тексту вироку О.Пугачову: внутрішнє збурення, збентеження й безладдя 1773–1774 рр. ... піддати вічному забуттю та глибокому мовчанню (див.: Овчинников Р.В. Следствие и суд над Е.И.Пугачевым и его сподвижниками. – М.: ИРИ РАН, 1995 р.).

3 Див.: Буркхардт Якоб. Размышления о всемирной истории. – М.: Центр гуманитарных инициатив, 2018 – С.117.

4 Див.: Маркс К и Энгельс Ф. Немецкая идеология. – М.: 1955. - Соч., 2-е изд. – Т3. – С.16.

торією»⁵, особливо політиками, багато з яких, м'яко кажучи, не зовсім добре її знають, але перебирають на себе місію історичного просвітництва та з посиланням на це умотивовують ті чи інші рішення. Як, скажімо, Путін «умотивовує» свою агресію проти України. На його прикладі вже можна говорити про виразну закономірність: зацикленість властителя на минулому та проектування власних історичних візій на сьогодення скоріше за все призначені для обґрунтування наступного переведення риторичної агресії у площину її практичної реалізації. Адже він дивиться на все згори вниз, реальність для нього – поле для вправлянь, а люди – пішаки.

Норберт Фрай (авторитетний дослідник німецького суспільства) констатує, що такий різновид нинішнього історизму можна пояснити і визначити як «історизм без глобальної історії, ... чим широко користуються національні популістські рухи в усьому світі – і з правого боку політичного спектру, і з лівого»⁶. Що, окрім усього іншого, породжує презирство до демократії, яке сьогодні проникає у середні суспільні верстви, у чомусь обґрунтований скептицизм з приводу недостатньої ясності самого терміну «культура пам'яті», що своєю чергою підживлює й посилює політичну критику цього поняття радикально правими та одночасно «постколоніальними» лівими⁷.

Слід звернути увагу на те, що цьому сприяє дедалі більше розповсюдження із середини першої чверті ХХІ ст. авторитарних ідей, людських сподівань на те, що сильний вождь-реформатор вирішить усі суспільні проблеми. Подібні зрушення масової свідомості й поведінки, радикалізацію мас особливо наочно засвідчило повторне обрання Д. Трампа президентом США, який опинився у потрібний час у потрібному місці, як очікуваний кумир

---

5 Див.: <https://meduza.io/feature/2024/07/04/stiven-kotkin-avtor-odnoy-iz-samyh-izvestnyh-biografiy-stalina-za-40-let-izucheniya-istorii-rossii-on-ponyal-lidery-strany-vekami-vybirali-proigryshnye-strategii>.

6 <https://novayagazeta.ru/articles/2024/04/17/istoriia-chelovekov-vyshe-istorii-gosudarstv>.

7 Див.: Там само.

консервативної Америки та приклад того, куди еволюціонує світова політика. Власне ці вибори показали її готовність приймати авторитаризм, лідерів «зламуючого» типу, які володіють мистецтвом нав'язувати свою волю. Утім, як свідчить історія, нічого доброго це не принесло ні Америці, ні світові. Про що висловлював застереження Джон Кеннеді у своїй знаменитій промові в Американському університеті у Вашингтоні 10 червня 1963 р., яка отримала назву «Peace Speech».

Нам уже доводилось піддавати аналізу путінські історичні наративи і патерни (анг. pattern – зразок, шаблон; форма, модель; схема, діаграма), практичну налаштованість Кремля відродити російську велич через перетрактування минулого й відтворення його у силовий спосіб, яке набуло постсталінського виміру під час пандемії ковіду, коли Путін перебував у суворій ізоляції та провів багато місяців за читанням історичної літератури, переконуючи себе у тому, що Україна була «частиною російської цивілізації»⁸. І за твердженнями його аколів,⁹ такого висновку він дійшов на основі першоджерел, працюючи часто й багато з архівними документами, а відтак, переконують вони, «історичний світогляд Путіна має не емоційний характер»¹⁰. Тоді як для науков-

---

8 Див.: зокрема: «Історія під замовлення» для російської агресії: українська відповідь. – Вісник Національної академії наук України. – 2024. – №3. – С.12-29; Відродження конфліктної багатополарності та проблеми політичного лідерства. Наукове видання. ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», Інститут історії НАН України. – Київ, 2024; Російські історичні патерни як зброя агресії і «московський фактор у політиці Заходу щодо України. – Вісник Національної академії наук України. – 2024. – №10. – С.51-66.

9 Аколів (від грецьк. нерозлучний супутник, помічник) – у західному християнстві так називають дрібних церковних прислужників, які допомагають єпископу під час літургії.

10 Взагалі властителям притаманне твердження про те, що вони багато читають. Наприклад, Гітлер нахвалявся, що кожну ніч прочитував одну серйозну книгу. Проте Е.Фромм у своєму дослідженні психоаналізу Гітлера констатував: він не читав нічого, що суперечило його ідеологічним установкам або вимагало критичного й об'єктивного думання. Був не самоучкою, а недоучкою, а його емоційний вік знаходився на рівні щось близько шести років (Детальніше

ців та й більш-менш знаючих людей є очевидним, що політична заданість російського президента лежить в основі спотворення й маніпуляції ним історичних фактів для виправдання й прикриття його агресивної поведінки як лідера країни, що не може бути й надалі в усьому обділеною та ошуканою.

Лише на третьому році війни (жовтень 2024 р.) він по-суті офіційно заявив, що без цього Росія була б витіснена «у розряд другорядних держав, які виконують винятково функції сировинних додатків з втратою відомою мірою та у великому обсязі суверенітету країни. А Росія у такій якості не лише розвиватися – вона існувати не може! Росія не може існувати, якщо вона втрачає свій суверенітет»¹¹. Тобто, за його баченням, Україна належить до неподільної складової російської цілісності, її повноцінного тисячоліття та віками напрацьованих фундаментальних принципів російської цивілізації. Для закріплення цього основного ідеологічного наративу, кремлівські експерти вдаються навіть до такої метафори: «ідеальна Росія – це «ковчег», російська держава – це Катехон (те, що утримує від зла), а народ Росії, щоб перемогти смерть та зло, готовий сходити на Голгофу»¹².

Путін фактично підніс на офіційний державний рівень ці численні «напрацювання», в основу яких покладено постулат, що «для Росії постійне розширення не просто одна з ідей, а справжній екзистенціал нашого історичного буття...». Відповідно, вона обов'язково має отримати «свою частку у новому всесвітньому збиранні земель (вірніше, просторів), підтвердивши свій статус одного з небагатьох глобалізаторів, як бувало в епохи Третього Риму чи Третього Інтернаціоналу». І «розширюватиметься не тому, що це добре і не тому, що це погано, а тому, що це фізика»¹³.

на цю тему див.: Ерих Фромм, Вальтер Лангер, Едуард Блох. Мой пациент – Гітлер. Психоаналіз фюрера. Litres, 2022).

11 Цит. за: <https://www.kommersant.ru/doc/7250797>.

12 Цит. за: На ковчеге с катехоном. <https://www.kommersant.ru/doc/7215938>.

13 Сурков В. Куда девался хаос? Распаковка стабильности. <https://actualcomment.ru/kuda-delsya-khaos-raspakovka-stabilnosti-2111201336.html>.

Залишається лише подолати «фатальну вразливість», вбудовану в радянську систему, з причини якої «Радянський Союз виявився насправді не фортецею, а чимось на зразок чорнобильського саркофагу, всередині якого тривали реакція поділу, розкладу та відчуження. ...Не програвши війни. Не захворівши на революцію. Якоїсь смішної перебудови, якоїсь каламутної гласності вистачило, щоб радянська строката клаптикова імперія розповзлася по швах»¹⁴. Унаслідок чого «західний кордон нинішньої Росії майже буквально співпадає з тією лінією обмеження, з якою у 1918 малодушно погодилися більшовики після пред'явлення німецького ультиматуму. З'ясовується, Росія через багато років була знову відтіснена назад у межі кордонів «паскудного світу»¹⁵. І тепер знову-таки через свою історичну схильність, не може уникнути того, що політологи Р. Такер і Девід Хендріксон одного разу назвали «імперською спокусою». Оскільки в іншій формі вона, швидше за все, не зможе існувати з усією повнотою власної

---

14 Владислав Сурков: Туманное будущее похабного мира. <https://echo.msk.ru/blog/statya/2980190-echo/>.

15 Там само.

До речі, у тексті про фізику соціальної й політичної динаміки, написаному В. Сурковим незадовго до 24 лютого 2022 р., є такі твердження: суспільство завжди природним чином перепопнене бродінням внутрішніх сил, які спроможні контейнерувати лише сильні держави. Коли Росія стала такою, вона зупинила «лавину соціального хаосу та витягла травмовану країну з-під завалів перебудови». Але внутрішні сили суспільства навіть за цієї найсильнішої держави з придушеним політичним життям й громадянським суспільством нікуди не зникають, а пристосовуються і починають жити своїм життям, наливаючись енергією. Не стравлювати напруження, яке від неї виникає, помилково і шкідливо. Робити це внутрішньополітичними послабленнями – небезпечно для влади.

Тому вихід один: його «потрібно виносити куди-небудь подалі. Експортувати для утилізації на чужій території», вводячи для цього визначення: «експорт хаосу». Очевидно, що це те, що спостерігається сьогодні в Росії: частину населення спрямовано на війну, неугодні – засуджені, стали релокантами або просто емігрували, над рештою опустилася завеса патріотичного чаду, силоміць створена атмосфера загального єднання і провладного піднесення, світові нав'язано самовідтворювальний хаос.

ваги. Відомий американський фахівець з історії Східної Європи Т.Снайдер професійно і водночас іронічно розклав надуманість та беззмістовність такого роду «історичних вправлянь»¹⁶.

Тому зауважимо лише, що у прагненні виводити російську «історичну породу» із найдавніших часів, щоб поставити її на рівень тисячолітніх держав, у РФ пішли на «привласнення» Давньоруської держави, зарахували її до свого «активу» для «вкорінення» у такий спосіб своєї ідентичності, очищення її від будь-якої залежності від України, доведення «обґрунтованості» претензій «історичної Росії» на те, що начебто споконвічно їй належить. Подібні історичні вишукування і спроби «натягнути» на Росію спадщину Київської Русі¹⁷ – це не тільки бальзам на «зболені» душі адептів «русского мира», а й засіб підсилення спроб досягнути мети у вирішенні войовничих політичних завдань та їхнього просування у сучасний міжнародно-політичний контент. Для цього панорама історичного процесу спрямлюється, з неї прибираються, як зайві, звивисті та порожністі події минулого, усуваються або ж підправляються «незручні» деталі та факти, що не вписуються у задалегідь задані теоретико-політичні концепції. Переінакшування минулого на угоду політичній доцільності є нічим іншим, як продовженням навиворіт тієї ж радянської практики купірування історії в інтер-

---

16 Див.: Як і чому Путін помилявся в інтерв'ю Карлсону. - <https://nv.ua/ukr/opinion/usi-pomilki-putina-v-interv-yu-takeru-karslonu-detalniy-oglyad-timoti-snaydera-50392347.html>.

17 Потрібно мати на увазі, що Київської Русі взагалі то не існувало (і київські князі так свою «державу» не називали – у вітчизняних писемних джерелах вона називається «руською землею» або Руссю. Відповідно і народ цієї землі називали «руським». З початку X ст. назва «Русь» набула офіційного значення (див.: Київська Русь, становлення та розвиток ядра держави. – Енциклопедія історії України. Т.4. – Київ: Науково-виробниче підприємство «Видавництво «Наукова думка» НАН України, 2007. – С.230-242). Назву Київська Русь «винайшли» у XIX ст. російські історики для того, щоб вирізняти Русь з центром у Києві від пізнішої Русі зі столицею у Москві і т.д. Тепер же у Кремлі її намагаються повністю привласнити.

есах уже російської політики. Причому в найгірших варіантах комуністичної однозначності та лінійності. Тепер уже навіть те, що належало до «активу» СРСР, зсунуто на Росію, включаючи перемогу над нацизмом. Термін «Радянський Союз» замінено на термін «Росія». Утім, і Захід у багатьох випадках ототожнював СРСР з радянською Росією. Україні ж залишено лише право називатися «територією», про що свідчить те, з якою демонстративною маніакальністю в Росії вживається формулювання «на Україні», а не «в Україні», чого не спостерігається по відношенню до інших держав.

8 травня 2024 р. Путін видав указ «Про затвердження Основ державної політики РФ у сфері історичної освіти», зміст якого наочно засвідчує його намір встановити на історію державну монополію з метою «формування наукового розуміння минулого і сьогодення Росії», як «однієї з основ загальноросійської громадянської ідентичності та колективної історичної пам'яті, а також для протидії спробам применшення подвигу народу при захисті Вітчизни»¹⁸. Відтепер освітня сфера – від дитячих садків до вузів, культура, мистецтво, наукова і суспільна діяльність, громадський активізм, кінематограф та інтернет, включаючи комп'ютерні ігри, а також робота ЗМІ – все це перебуватиме під тотальним контролем Кремля. Для кращого розуміння причин такого рішення скористаємось думкою Е.Хобсбаума: винаходячи й перевинаходячи кожного разу традицію, будь-яка влада, шукає свою основу в минулому, оточує себе обрядами та ритуалами, намагається сакралізувати вождя¹⁹.

Реалізація курсу на те, щоб в історії «тисячолітньої цивілізації» не було нічого темного і лиховісного, на вибудову єдиного «героїчно-праведного» наративу виявилась не такою вже й складною справою для «глибинної держави» (Deep State), якою є сучас-

---

18 https://www.ng.ru/politics/2024-05-08/100_08052024_history.html.

19 Див.: Eric Hobsbawm, Terenze Ranger: *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press, Cambridge, 1992.

на Росія²⁰. «Минуле Росії було дивовижним, її сьогоднішня більш ніж величне, щодо майбутнього, то воно є вищим за все що може намалювати собі найсміливіша уява» – ці слова майже 200 років тому виголосив граф О.Бенкендорф – сумнозвісно відомий глава III відділення, простіше кажучи – керівник політичної поліції і шеф окремого корпусу жандармів²¹. Якщо не знати, що вони належать йому, то, як влучно підмітила історикня Т.Ейдельман, можна було б подумати, що «сам Володимир Володимирович вибухнув черговими розмірковуваннями про російську історію».

На необхідність мати таке очищене й відкориговане минуле покликане, очевидно, й «уточнення» канонів державної історичної пам'яті у РФ – внесення у 2024 р. до Концепції державної політики з увічнення пам'яті жертв політичних репресій низки змін, за якими виявляється, що радянські репресії вже не були «масовими»²², а амністія ув'язнених дала свободу й виправдання

---

20 Ф.Фукуяма вважає, що термін «глибинна держава» походить від таких країн, як Єгипет і Туреччина, де служби безпеки багато років діяли як тіньовий уряд (див.: *Francis Fukuyama. What's Really Wrong with the «Deep State» Part I. Purging career civil servants will not make government more democratic.* <https://substack.com/@francisfukuyama/p-147449998>).

21 Так пафосно він витлумачив зміст «теорії офіційної народності» авторства ідеолога правління Миколи I графа С.Уварова. Це класична формула офіційного патріотизму та «історичного оптимізму» сучасної РФ.

22 За підрахунками істориків «Меморіалу», з 1918 по 1987 рр. «індивідуально» було репресовано 6975197 чоловік. При цьому «неполітичні» справи склали 23-25% з числа арештованих, а також частина прізвищ могли повторюватися. Тому експерти вважають, що варто говорити приблизно про 4,7-5 млн. жертв радянського політичного терору. З них 1-1,1 млн. людей було розстріляно.

Ще не менше 6 (скоріше всього – 6,3-6,7) мільйонів людей було піддано адміністративним репресіям. Отже, з політичних мотивів було репресовано приблизно 11-11,5 млн. осіб. Однак точні (й повні) дані залишаються ще невідомими (<https://novayagazeta.eu/articles/2024/09/27/v-rossii-otmenili-tysiachi-reshenii-o-reabilitatsii-zhertv-repressii>).

Натомість відповідно до нових політичних віянь за останні роки у Росії опубліковано низку робіт, які спростовують масовий характер репресій та підводять до висновків, що «від паперів про злочинні безчинства віє ознаками фальсифікацій». Див., наприклад, книги, у яких «розвінчується»

«бандерівцям» і такого ж роду «нацистським посібникам», а це належить «виправити (на перше січня 2002 р. було реабілітовано більше 4 млн. громадян, серед яких та навіть їхніх дітей одиниці дожили до сьогодні. Та й прикладів помилкової реабілітації навряд чи набереться багато). Цілком очевидно, що йдеться про налаштованість встановлювати заднім числом російську «історичну справедливість» під нинішній політичний порядок денний – додаткового «обґрунтування» розв'язаної путінським режимом війни проти українських «неонаціоналістів». А судячи з російського пропагандистського офіціозу, практично чи не все українство належить до них, за виключенням, можливо, тих, хто проживає на тимчасово окупованих територіях.

Передбачено, що генпрокуратура РФ на постійній основі вестиме роботу з відміни реабілітації «посібників нацистів та зрадників Батьківщини». Фактично ж вона здійснюється з 2022 р. (від початку агресії проти України), а з перевірених за цей час (на вересень 2024 р.) 14 тис. справ відмінено понад 4 тис. рішень щодо реабілітації осіб, які під час Другої світової війни вступили до «воєнізованих формувань вермахту і військ СС», служили у каральних батальйонах та поліцейських загонах або надавали сприяння фашистським окупантам, «працюючи у створених ними органах місцевого самоврядування». Знову ж таки з відомих причин на першому місці серед радянських громадян, які в період окупації «сприяли німецькій нацистській владі», опинились «бандерівці», а тоді вже «власівці» та інші²³. «Об'єктивність», що

міф про сталінські репресії: Жуков Ю.Н. Народная империя Сталина. – М.: Концептуал, 2022; Кто выдумал «Большой террор». Разбор государственных архивов. – М.: Концептуал, 2023; Диалектика «Большого террора»: слово архивам 1937-1938. Мемуаристъ. – М.: Концептуал, 2024; Багдасарян В.Э. Сталинизм: цивилизационное осмысление. – М.: Советский учебник, 2024; Земсков В.Н. Великий перелом. Подлинные сведения о масштабах сталинских репрессий. – Москва: Проспект, 2022; Його ж: Сталинская эпоха: экономика, репрессии, индустриализация. 1924–1954. – Москва: Блок-Принт, 2024.

23 Див: Meduza з посиланням на Комерсант. <https://meduza.io/news/2024/09/19/genprokuratura-dobilas-otmeny-chetyreh-tysyach-resh->

називається, витримується. Її заданість виявляється і в тому, що прокурорів не цікавлять рішення про реабілітацію жертв репресій 1920-1940-х та 1950-х років. Таке викорчовування пам'яті про репресії виглядає як попередження і застереження від антивоєнних думок у наш час. Адже обговорення та засудження сталінських репресій віднині в Росії розглядається як робота на ворога – розповіді про репресії минулого вживаються з репресіями сьогодення. Масована атака на пам'ять про жертви радянського політичного терору відбувається навіть на кладовищах – демонтуються пам'ятники та пам'ятні знаки (на листопад 2024 р. факти таких «посмертних репресій» мали місце у 15 регіонах РФ).

У цьому ж ряду курс на викорінення Голодомору з людської пам'яті про репресії, у тому числі першочергово за допомогою поширення на «нові регіони» Росії цієї уточненої концепції. Відповідно до неї відразу ж відбувся демонтаж меморіалів жертв Голодомору (Маріуполь, Луганськ та інші населені пункти) як «символів політичного дезінформування», побудованих українською владою з практичним обвинуваченням Москви у геноциді²⁴. Звертає на себе увагу те, що за винятком окремих істориків – новітніх емігрантів (наприклад, Т.Ейдельман) та низки опозиційних публіцистів – ці теми російське суспільство сприйняло як чергову даність та повернення до історичної правди²⁵. Як

---

eniy-o-reabilitatsii-zhertv-politicheskikh-repressiy-prinyatyh-v-otnoshenii-iz-mennikov-rodiny.

24 Див., зокрема: [https:// www.kommersant.ru/doc/6921455](https://www.kommersant.ru/doc/6921455); <https://novayagazeta.ru/articles/2024/09/11/zachem-genprokuratura-reabilitiruet-stalinizm>; <https://novayagazeta.ru/articles/2024/09/02/memento-shory>; <https://stories.media/opinions/2024/09/13/kak-istoricheskaya-pamyat-vliyaet-na-nashe-budushchee/>.

25 Тема Голодомору ґрунтовно пропрацьована в українській історіографії, з якої російські науковці ще раніше убачали бажання «посварити два братні народи» (див.: Максудов С. Победа над деревней. Демографические потери коллективизации / Сергей Максудов. – М.: Челябинск: Социум, 2019. – С.10). Однак і в Україні не вщухають дискусії щодо масштабів і жертв цієї трагедії. Під впливом політиків першого ряду, починаючи з президента В.Ющенка, і чутливих до їхніх побажань чиновників, які «орієнтують» вчених на вочевидь завищені показники заморених голодом

спроба підсилити звучання цього патерну виглядає внесений до Державної думи (18 червня 2024 р.) за підтримки Кремля законопроект «Про увічнення пам'яті жертв геноциду радянського народу в період Великої вітчизняної війни 1941–1945 років». З визначенням «геноциду радянського народу» як «дій нацистської Німеччини та її посібників, спрямованих на повне або часткове знищення національних, етнічних й расових груп, що населяли територію СРСР»²⁶.

Необхідність такого закону мотивується тим, що «геноцид» як правова конструкція останнім часом використовується іноземними державами для просування їх національних інтересів у вирішенні геополітичних питань. У тому числі через продовження розслідувань та судових процесів над нацистськими злочинцями. Такою новою політико-правовою реальністю Росія фактично прагне уособити (злити) радянський народ з російським, наслідуючи Сталіна, який присвоїв йому месіанську роль «визволителя» і «старшого брата» інших народів. Та виступати від його імені, демонструючи свій патронат над пострадянським простором. В іншому випадку в законопроекті йшлося б про геноцид росіян як окрему складову радянського народу. Або, принаймні, було надано вже російське визначення поняття «радянський народ».

Показово, що таке директивне запровадження російською владою нових канонів історичного сприйняття забезпечується,

---

(в 2–3 рази), розраховуючи таким чином не так на встановлення істини, як на підвищення градусу ненависті до нинішньої Росії як джерела усіх бід українства, що, втім, підтверджують події з 2014 р., та привернення ще більшої уваги Заходу до трагічної історії українського народу.

Політична інструменталізація цієї проблеми, свій внесок у яку зробив Музей Голодомору книгою «Геноцид українців 1932–1933 рр. за матеріалами досудових розслідувань» (2021 р.), яка містить бездоказову спробу просування цифри померлих від Голодомору в 10,5 млн., жодним чином не сприятиме доведенню геноцидного характеру дій Кремля. Швидше навпаки: підриває сам концепт Голодомору як геноциду та нівелює досягнення вчених у цій темі.

26 <https://www.kommersant.ru/doc/7311160>.

по-перше, реалізацією чи не найкращої у світі моделі інформаційної війни, її постійною еволюцією та адаптацією до нових викликів, про що детально йдеться у книжці Пекки Калліоніємі та Мортена Хаммекена «*Vatnik Soup. The Ultimate Guide to Russian Disinformation*»²⁷. В інтерв'ю «Новій газеті. Європа» він, зокрема, привернув увагу до того, як російська пропагандистська машина використовує величезну мережу сайтів, створених із використанням технологій штучного інтелекту (ШІ); зазвичай вони генерують новини з інших сайтів. Але періодично в них з'являється якась одна фейкова історія. Наприклад, про те, що Зеленський купив яхту або стару машину Гітлера. Тобто цей фейк публікується на новинному сайті, де вся інша інформація достовірна. Ще один напрямок – робота з інфлюенсерами у соцмережах: великим YouTube-блогером з мільйонами підписників виплачуються кошти за виконання, скажімо, такого завдання: повідомте, що «теракт у «Крокус Сіті Холл» було сплановано й проведено українцями». Коли подібні історії траншують популярні акаунти, то, окрім усього іншого, відбувається так зване відмивання інформації. Надзвичайно сприйнятливі до такої пропаганди країни з низьким рівнем довіри до влади, з високим рівнем корупції та значною поляризацією суспільства²⁸. А також обивателі, для яких війна, як вказує О.Радзінський в романі «Покаянні дні», почалась з телевізора, коли танки з голубого екрана в'їхали у квартири разом з війною.

По-друге, воно супроводжується посиленням контролю за політичною благонадійністю та придушенням проявів інакомислення. Першочергова увага зосереджується на дитячому та молодіжному середовищі. А це – співзвучність із практикою Сталіна, у планах якого з 1930-х рр. особливе місце відводилось поколінню, яке не знало старих (дореволюційних

27 Див.: Pekka Kallioniemi, Morten Hammeken. *Vatnik Soup: The Ultimate Guide to Russian Disinformation*. – Kle-art, 2024.

28 <https://novayagazeta.eu/articles/2024/10/16/rossiia-razrabotala-luchshiu-v-mire-model-informatsionnoi-voiny>.

порядків) і сприймалось сталіністами як нова людська порода та резерв лояльності, оскільки вона ще не пройшла через цикли ошуканих надій²⁹. Правда, сучасні російські методи роботи стали, якщо можна так сказати, більш прикладними та каральними. Наприклад, у пробних варіантах до Єдиного держекзамену з російської мови на 2025 р. передбачено зниження балів за роботи, у яких буде «виявлено» «пропаганду антидержавних ідей» – якщо у них «наводяться приклади екстремістських чи/або інших заборонених до виробництва і розповсюдження серед неповнолітніх матеріалів соціально неприйнятної поведінки людей, містяться висловлювання, що порушують законодавство Російської Федерації – пропаганда фашизму, антидержавних ідей, нетрадиційних цінностей, вживання нецензурної лайки, іноземних слів, що мають загальноживані аналоги у російській мові та не містяться у нормативних словниках і т.д.»³⁰.

Хоча за таких «нормативів» нічого не говориться з приводу того як бути, скажімо, з іноземними словами «спікер», «сесія», «регламент», «брифінг», «валюта», «казна», «міністерство»; до речі, зауважимо, що до них слід віднести і слова «філологія», а також «**чайлдфрі**», яке далеко не всі можуть вимовити у російському парламенті, але взялися законодавчо боротися з цією заморською напастю³¹. І це при тому, що ні в конституції, ні у

---

29 Див.: Великанова О. Конституция 1936 года и массовая политическая культура сталинизма / Ольга Великанова; пер. с английского – М.: Новое литературное обозрение 2021. – С. 59.

30 Див: <https://novayagazeta.ru/articles/2024/08/26/bazarov-vne-zakona-pechorinu-prigotovitsia>.

31 Промовисті факти: під час обговорення законопроекту про заборону пропаганди чайлдфрі на пленарному засіданні Держдуми її голова Володін пов'язав цю «проблему» з розпадом СРСР: «Погляньте, з чого почалось руйнування Радянського Союзу. Ще з часів ЦК КПРС, у 1989 році вийшов фільм «Інтердівчинка». Йому аплодували, черги в кінотеатр, секретарі ЦК ходили дивитися. Результат? Країни не стало». Тоді як член Комісії з підтримки сім'ї, материнства й дитинства Громадської палати РФ Жгутова висунула свою версію причин розвалу СРСР: до цього причетні

законодавстві РФ немає таких понять, як «антидержавні ідеї», «соціально неприйнятна поведінка», «нетрадиційні цінності» і т.п. У російському основному законі також не записано, що громадянин зобов'язаний погоджуватися з політикою держави й підтримувати цю політику. Натомість у ньому зафіксовано право громадянина на вільне висловлювання думок і переконань, у тому числі критичних щодо влади.

За повідомленнями російських ЗМІ, у матеріалах для підготовки до єдиного державного екзамену з російської мови тепер випускники повинні читати й розмірковувати майже виключно про війну та перемогу. А його складатимуть усі, оскільки він потрібен для вступу на всі спеціальності у російських вузах. Це ще один спосіб навіяти одинадцятикласникам те, чого вони «недоотримали» за попередні десять років. А щоб не допустити відхилень від державної лінії, у школах дітям почали давати списки «іноагентів», а бібліотеки публікувати на своїх сайтах переліки «письменників-іноагентів 2024», книги яких видають

вузькі джинси а також стильяги та джаз, а не «Інтердівчинка»: «Я абсолютно погоджуюсь, що коли ти танцюєш джаз, то завтра Батьківщину продаси. Вузькі джинси – шлях до ЛГБТ. А навіщо мужику обтяжувати себе? Для жінок він не стає привабливішим!». У свою чергу депутат Держдуми Спиридонов закликав росіян об'єднатися проти чаклунів та запровадити кримінальне переслідування за наведення «порчі»: «Я вважаю, що проти нас працюють об'єднані сили чаклунів, магів, тарологів». (Див.: Татьяна Брицкая. Уголовка за порчу, бесовские джинсы и винтаж с помойки. Топ-10 октябрьской дури. – Новая газета. – 2024. – 12 ноября).

Зрештою, для обмеження «розповсюдження деструктивного контенту, що пропагує усвідомлену відмову від народження дітей», Держдума внесла відповідні доповнення до шести чинних законів. Цей «патріотичний» наратив (щось на зразок «демографічної спецоперації») багато у чому перегукується з політикою нацистів: «метою освіти жінок має бути непохитність майбутньої матері», «поняття націонал-соціалізм - синонім материнства», «один юнак хорошої раси може задовольнити двадцять дівчат». А тому напакувували «племінною літературою» німецьких дівчат, у якій сповідувалась можливість стати матір'ю з 14 років (Див.: Эрика Манн. Школа варваров: воспитание при нацистах / Перевод с английского Владимира Лазариса. – СПб.: Jaromir Hladik press, 2023. – С.57, 126, 165, 166).

винятково за паспортами. Усе це схоже на описаний у популярно-гумористичній книзі «Всесвітня історія, опрацьована «Сатириконом»³² епізод з Геростратом, який із честолюбства спалив храм Артеміди: греки вирішили піддати його ім'я забуттю – для цього були найняті спеціальні глашатаї, які упродовж багатьох десятків років роз'їжджали Грецією й оголошували таке розпорядження: «Не смійте пам'ятати ім'я божевільного Герострата, який спалив з честолюбства храм богині Артеміди». Греки настільки добре засвоїли цей наказ, що можна було будь-кого з них розбудити вночі й запитати: «Кого ти повинен забути?». І він, не задумуючись, відповів би: «Божевільного Герострата». Тільки тепер, очевидно, школярам доведеться запам'ятовувати новітніх «геростратів» за російськими лекалами. Та щорічно відповідати на запитання, з яких складається російський воєнно-патріотичний диктант для учнів, студентів та представників держустанов (започаткований у 2022 р.). На останньому такому «заході» 18 лютого – 8 грудня 2024 р. його учасники повинні були відповісти на низку з них про «злочини» України: у якому причорноморському місті внаслідок дій націоналістів-радикалів 2 травня 2014 р. було спалено і вбито 48 людей?; у якому році в Україні олігархічна еліта організувала масові акції протесту, що отримали назву «Євромайдан»?; які події призвели до конфлікту в Україні?; коли були звільнені території Маріуполя й заводу «Азовсталь»?; які факти свідчили про наявність ядерної загрози з боку України до початку СВО? і т.п.³³.

Російських педагогів почали навчати, як уберегти учнів від «пропаганди українського неонацизму та вербування», як формувати у дітей з України й окупованих територій нову ідентичність (а це вже безпосередньо свідчить про геноцидні наміри Кремля і лише посилює правомірність ордерів на арешт, вида-

---

32 Див.: Тэффи Надежда. Всеобщая история, обработанная «Сатириконом» – М: Издательский дом: Айрис-Пресс, 2004.

33 Див.: <https://verstka.media/voenno-patrioticheski-diktant-2024>.

них Міжнародним Кримінальним Судом за незаконну депортацію українських дітей), як спростовувати «тези української пропаганди», наводячи приклади «міфів про Україну» та надаючи хронологію «шляху до початку СВО», починаючи з 1990 року. Ставлячи завдання «закласти у свідомість дітей готовність жити в умовах гібридної війни Заходу з Росією», від учителів вимагають робити це так, щоб їх вихованці почали сприймати цю «точку зору як власну». До окремого блоку віднесено роботу з дітьми українських біженців та тими, хто вже навчається у школах «на історичних територіях Росії»: «по-новому формувати їх ідентичність, а скоріше навіть повернути їм російську ідентичність». Показувати, що в українській молоді лише у складі Росії є можливість отримувати якісну освіту, будувати успішну кар'єру, звертатися за політичною і правовою допомогою, створювати традиційні сім'ї, жити у мирі й безпеці. У той час як все, що може дати їм Україна – «це руйнування, страждання, бідність й стирання традиційних цінностей»³⁴.

А тепер уявімо собі, що могло б очікувати на російського старшокласника, якби він, демонструючи історичну обізнаність та з огляду на актуальне звучання «курсської теми», написав/розповів, що території, на яку зайшли у серпні 2024 р. ЗСУ, раніше належали українському гетьману Мазепі. До речі, у статті харківського історика М.Плохинського «Гетьман Мазепа як великоросійський поміщик» (1892 р.) йдеться про належні йому села, які стали знайомими світові за нинішніми фронтовими зведеннями: Коренево, Снагость, Крупець, Олешня, Івниця, Шептухівка та Іванівка, Степанівка і Мазепівка, що взагалі названі в честь їх засновника. У 1708 р. його маєтності займали тут майже 40 квадратних кілометрів. А це понад три десятки сіл та слобід з населенням майже 30 тисяч осіб. У документах селяни Мазепи діляться на дві категорії: «російські люди» і «черкаси». Перші – народжені у Московській державі, другі – уродженці України

34 <https://verstka.media/znanie-ukrainskaya-propaganda-news>.

(черкаси – тодішня назва козаків). Їх двори були перемішані: у північній частині переважали «російські», у південній – «черкаси»³⁵.

Адже ще за менші, ніж подібні можливі «крамоли» лише у 2024 р. (8 місяців) Росфінмоніторинг додав до реєстру терористів та екстремістів 93-х неповнолітніх – це рекорд, як мінімум, за останні шість років. Всього до нього вже внесено 15446 «терористів та екстремістів», а також 611 організацій³⁶. За перші шість місяців 2024 р. за державну зраду засуджено 52 людини, за шпигунство – 18, двоє людей отримали вироки за конфіденційну співпрацю з іншими державами (відповідну статтю було передбачено у кримінальному кодексі вже після початку війни в Україні). Вироки отримали 6 тис. військовослужбовців. За «фейки» про армію засуджено 40 чоловік, за «дискредитацію» збройних сил – 28, за терористичними статтями – 366, за екстремістськими – 340, за порушення вимог із захисту державної таємниці (статтю запроваджено у 2022 р.) – 96 людей³⁷.

З 1999 по 2024 р. майже 1,5 тис. засуджених у Росії визнані політв'язнями. При цьому правозахисники стверджують, що цей показник лише частково вказує на масштаб репресій в країні, бо реальна кількість політв'язнів більша у декілька разів, оскільки проект «Підтримка політв'язнів «Меморіал» не може оператив-но давати оцінку кожному випадку переслідування через тривалість процесу аналізу, брак інформації та велику кількість кримінальних справ проти політично активних росіян³⁸. У той же час

35 Див.: Плохинский М. «Гетман Мазепа в роли великорусского помещика» (Харьковское издание) 1892; <https://meduza.io/feature/2024/08/22/v-kontse-xvii-veka-getman-mazepa-skupal-zemli-v-nyshney-kurskoy-oblasti-terer-tam-idut-boi-mezhdu-vsu-i-armiey-rf>.

36 Див.: <https://novayagazeta.eu/articles/2024/09/13/v-2024-godu-rossiiskii-reestr-terroristov-i-ekstremistov-popolnili-93-nesovershennoletnikh-eto-rekord-minimum-za-shest-let-news>.

37 Госизменники, шпiony, террористы. <https://istories.media/news/2024/10/18/gosizmenniki-shpioni-terroristi/>.

38 Правозахисний проект «Підтримка ув'язнених. Меморіал» - організація,

голова Ради з прав людини при президентові РФ В.Фадєєв повідомляє світові, що в Росії сьогодні немає політичних репресій. А за обставин непростой й жорсткої ситуації, зумовленої конфліктом із Заходом, застосовуються «мінімальні санітарні заходи», а не репресії, відносно тих, хто фактично «виступає на стороні ворога»³⁹.

Хвиля заборон, обмежень, регламентів, судів над «іноагентами» накрила країну, у якій, за словами лауреата Нобелівської премії Д.Муратова, не вироки відповідають законам, а закони підпорядковані вирокам. Дійшло до того, що, наприклад, у Московському університеті з 2024-25 навчального року вже навіть викладачі й аспіранти філологічного факультету повинні подавати підготовлені монографії, статті, дисертації, автореферати та доповіді, з якими вони збираються виступати на конференціях, на експертні заключення для отримання дозволів на відкриті публікації. У випадку негативних оцінок роботи не будуть додаватися до Інтелектуальної системи тематичного дослідження науково-метричних даних, відомості з якої визначають суму надбавок за публікаційну активність, що складають значну частину зарплати⁴⁰.

Таке «упорядкування» чи не усіх сфер життя робить неминучим зіткнення кожного громадянина з несподіваними для нього заборонами. Таким чином, сучасного звучання набуває введений в обіг ще у першій половині XIX ст. В.Белінським термін «принижені та зневажені» (назва його роману 1861 р.). Сьогодні про нього ніхто й не згадує. Як і про епізод, коли В.Засулич здійснила замах на Санкт-Петербурзького градоначальника Трепова за

яка присвоює росіянам статус «політичний ув'язнений», «переслідується з політичних мотивів». Рішення щодо цього приймає рада з 15 правозахисників, імена яких не розголошуються з міркувань безпеки.

39 Див.: О роли Совета по правам человека в непростые времена. https://www.ng.ru/editorial/2024-10-31/2_9127_red.html.

40 Див.: Физики, лирики и гостайна. <https://novayagazeta.ru/articles/2024/10/04/fiziki-liriki-i-gostaina>.

те, що він віддав наказ висікти політичного в'язня Боголюбова, який не зняв перед ним шапку, на порушення закону про заборо­ну тілесних покарань від 1863 року. Суд присяжних виправдав Засулич, але таке у російській практиці було чи не вперше і не востаннє.

Мимоволі напрошуються аналогії з російським сьогоденням, коли читаєш установки рейхскомісара з уніфікації судової влади Г.Франка нацистським суддям (осінь 1934 р.): «Як глава німецьких юристів, я можу сказати, що основа націонал-соціалістичної держави – націонал-соціалістичне правосуддя. Вищим авторите­том для нас у цьому сенсі є фюрер, адже ми знаємо, наскільки священні для нього законність та інтереси німецького народу». Їх «святість» сповна виявилась у діяльності Народної судової палати, яка була спеціально створена для розгляду політичних справ: з червня 1934-го по квітень 1945 р. смертну кару від неї дістали 5,3 тис. людей із 15,7 тис. підсудних і лише 1,3 тис. отримали виправдання. У багатьох вироках йшлося про те, що «обвинувачувані засуджували націонал-соціалістичний спосіб життя нашого народу та найгіршим чином відгукувались про фюрера. Тим самим вони грали на руку ворогам рейху й підривали оборо­ноздатність нашої країни. За це їм доведеться заплатити власним життям»⁴¹.

За великим рахунком, російські засади й методи з контролю першочергово за молодими поколіннями для утримання їх пори­вань під урядовим наглядом та забезпечення діяльного лоялізму до влади персонально в особі Путіна є віддзеркаленням практи­ки авторитарних / тоталітарних режимів. У їх арсеналі – прище­плення дітям та молоді настроїв історичної вищості, у тому числі за допомогою нагнітання духу мілітаризму, розгалуженої мережі парамілітарних утворень, охоплення ними ледь не всіх вікових

41 Див. на цю тему: Конрад Морген. Совесть нацистского судьи. – М.: Издательство «Альпина нон-фикшн, 2024; Пленков О.В. Катастрофа 1933 года: Немецкая история и приход нацистов к власти. – Москва: Вече, 2024.

груп, намагання зробити їх безпосередніми учасниками державно-суспільних процесів, повсякденно подаючи те, що робить російський президент, як справді «модну і круту» справу. А отже, співучасниками політики влади. За його ініціативи у 2024 р. у дитячих дошкільних закладах запроваджено уроки патріотичного виховання «Розмови про важливе». На них дітям розповідають про мету «СВО», вони слухають розповіді її учасників, майструють вироби для фронту. «Нова газета. Європа» з'ясувала, що мінімум 10 тис. дитячих садочків залучено до пропаганди війни: це кожен третій державний дошкільний заклад країни. Ними проведено 19 тис. акцій на тему «спецоперації»⁴².

Вторгнення в Україну стало ключовою темою ідеологічного виховання в усіх російських освітніх закладах. Навіть до питань єдиного державного екзамену з історії на 2025 р. додали 11 «героїв СВО» та події з нинішньої війни. У межах предмету «Основи безпеки і захисту Вітчизни» передбачено військові збори для учнів (вони ж «курс молодого бійця») з проходженням у центрах Міноборони вогневої, стройової, тактичної й медичної підготовки, отримання навичок захисту від радіохімічної та бактеріологічної зброї, засвоєння статутів збройних сил Росії. Школярі проживають в казармах та носять камуфляжну форму. Серед їх наставників – учасники війни в Україні⁴³. За даними Федерального агентства у справах молоді, з січня до серпня 2024 р. 16,5 млн. молодих росіян (а це майже кожен другий студент) залучалися до різного роду патріотичних заходів, що удвічі більше порівняно з довоєнним роком, у центрі уваги яких були питання досягнень держави, героїв та знакових подій з історії країни, державних символів, національних традицій і т.п.⁴⁴. До цього слід додати, що лише у 2023 р. в Росії офіційно було зареєстровано більше однієї тисячі нових воєнно-політичних молодіжних організацій, що

42 Колыбель войны. <https://novayagazeta.eu/articles/2024/10/15/kolybel-voiny>.

43 Див.: <https://verstka.media/osnovy-bezopasnosti-i-zaschtyty-rodiny>.

44 Див.: <https://istories.media/news/2024/09/23/vlasti-otchitalis-chno-privleka-yut-po-2-mln-molodikh-lyudei-v-mesyats-na-patrioticheskie-meropriyatiya/>.

удвічі більше, ніж у довоєнному 2021 році. За 8 місяців 2024 р. їх кількість прироста ще на 700 таких структур. Стратегія молодіжної політики РФ до 2030 р. передбачає, що не менше 75% молодих росіян повинні «брати участь у проектах з професійного особистісного розвитку й патріотичного виховання, не менше 85% повинні поділяти традиційні духовно-моральні цінності та вірити у можливість самореалізації в Росії й не менше 45% повинні бути залученими у добровольчу чи громадську діяльність»⁴⁵. Судячи з таких статистичних параметрів, ця стратегія орієнтована також на неминучі та доволі значні відсотки «браку» у молодіжному середовищі. А що тоді влада збирається робити відповідно з 25,15 та 55% виявленого «пасиву»?

Історична практика засвідчує, що подібні намагання тотальної експлуатації ідеалізму, ранньовікового максималізму, високих устремлінь та наївності молодих душ може забезпечити бажаний результат для влади на певний період, обернувшись згодом, у кращому випадку, на те, що в історії отримало назву «Пірова перемога»⁴⁶. У тій же нацистській Німеччині «правильному» вихованню молоді для потреб фюрера (до чого, схоже, так прагнуть у Росії) приділялась особлива увага відповідно до установки Гітлера: за ким молодь, за тим і майбутнє. Душі дітей розглядалися як військові трофеї. У тодішній Німеччині та нинішній Росії політика прищеплення «дорослості» новим поколінням багато в чому виглядає тотожною. Відчутти сповна цей «німецький процес», до того ж із «зовні» та з «середини», і відповідно, на-

---

45 Див.: Молодежь наставят на путь ценностей. Молодежная политика раскроется через любовь к семье и отечеству. – Коммерсантъ. – 2024. – 14 ноября.

46 «Пірова перемога» – перемога, що рівнозначна поразці, перемога з втратами більшими, ніж у ворога. Ця назва стала метафоричною і походить від Епівського царя Пірра (Західна Греція), який переміг римлян у битві при Аускулі 279 року до н.е. ціною величезних втрат. Тоді епівська армія царя Пірра протягом двох днів вела наступ на війська римлян і здолала їхній опір, але втрати були настільки великі, що Пірр зауважив: «Ще одна така перемога і я залишуся без війська».

класти його на російську реальність, дозволяють роботи Е.Манн «Школа варварів. Виховання за нацистів»⁴⁷ і М.Машманн «Підсумки. Мій шлях у гітлерюгенді»⁴⁸.

Е.Манн, яка була донькою знаменитого письменника й противника гітлерівського режиму Т.Манна, опинилась в еміграції з приходом Гітлера до влади. З відстані вона зуміла піддати глибокому критичному аналізу те, як фюрер намагався домогтися домінування над дитячим розумом. Книга вперше була видана у 1938 р. в Америці й належить до знакових антинацистських текстів, поруч із працями С.Хафнера та Х.Арендт⁴⁹. М.Машманн, яка у 1933 р. була старшокласницею, гаряче підтримувала новий курс, самовіддано займалась пропагандою серед молоді (була референтом відділу преси й пропаганди Союзу німецьких дівчат) та відмовилась від своїх поглядів через багато років після падіння Третього рейху. Розмірковування про процес потрапляння її та ровесників під нацистську павутину вона виклала у формі листа колишній шкільній подрузі – єврейській дівчинці, яка опинилась на іншій стороні колючого дроту. Зауважимо, що у Німеччині твір вивчався у школах, а історики нацизму використовували його за першоджерело для якомога повнішого розуміння того, як була побудована система виховання «політичних солдатів», непохитних націонал-соціалістів. І, судячи з усього, цей досвід сьогодні є запитаним у країнах-реваншистах, які намагаються ставати навшпиньки, щоб виглядати на рівні зі світовими лідерами.

За оцінками вчених, сучасне російське суспільство і політика російської влади взагалі багато в чому співставні з Німеччиною

---

47 Див.: Эрика Манн. Школа варваров. Воспитание при нацистах. – СПб.; перевод с англ. В.Лазариса, Jaromirhladikpress, 2023.

48 Див.: Машманн Мелита. Итог. Мой путь в гитлерюгенде / Мелита Машманн; [перевод с нем. М.Д.Бузоевой]. – Москва: КоЛибри: Азбука-Аттикус, 2024.

49 Див.: Себастьян Хафнер. История одного немца. Частный человек против тысячелетнего рейха. - Издательство: Издательство Ивана Лимбаха, 2018; Ханна Арентд. Банальність зла. Суд над Айхманом в Єрусалимі; перекл. з англ. А.Котенко. – К.: Дух і Літера, 2013.

1930-х років. Через це період між розпадом СРСР та початком війни в Україні іноді називають «Веймарською Росією» (американський професор О.Янов). Така аналогія спонукає до проведення паралелей між Першою світовою і Холодною війнами, у яких Німецька імперія та Радянський Союз зазнали руйнувань, що супроводжувались зміною політичних режимів, помітними територіальними втратами, синдромом «розділеного» й «приниженого» народу; між економічними кризами та депресіями 1919–1930 і 1992–1998 рр., що поставили держави на межу колапсу; між приходом до влади «сильних лідерів» в особі, відповідно, А.Гітлера і В.Путіна, між успішним розвитком у межах авторитарної модернізації; і, звичайно, між репресивними практиками обох режимів, милітаризацією та розв'язуванням агресивних війн після «вичерпання потенціалу мирних «аншлюзів». Наприклад, Гітлер перед вторгненням у Польщу (1939 р.) розповідав про агресивні дії поляків та свої миротворчі зусилля; подібні резони Путін повторив перед нападом на Україну, обґрунтовуючи його попередніми історичними подіями, хоча вони не дають жодного права розглядати іншу державу як російську територію. Очевидно, диктатори зазвичай вірять у придумані ними аргументи, що «допомагає» їм публічно доводити свою «правоту».

Після Мюнхенської угоди, коли німці сподівались, що вдасться уникнути війни, Гітлер зробив усе, щоб «внутрішній голос народу поступово сам почав вимагати застосування сили»⁵⁰. Аналогічно вчиняє й Путін. Розширюючи історичні межі, можна сказати: помилкою західного світу і після 1919-го, і після 1992 р. було припущення про вірогідну «нормальність» переможеної країни⁵¹. Натомість, як зауважує історик сучасної Росії М.Галеот-

---

50 Див. на цю тему: Анисимов Л.Н. Мюнхенский сговор 1938 г. как трагический рубеж начала Второй мировой войны и современные реалии // Международные отношения. – 2013. – №4; Мюнхен – 1938; падение в бездну Второй мировой войны [сборник статей / ответственный редактор Олег Назаров]. – М.: Кучково поле, 2018.

51 Иноземцев В. В поисках триединого Запада. – Нова газета. Європа. – 2024. – 11 марта.

ті, непокора Путіна своїм західним критикам «закорінила» його «убогу поліцейську державу»⁵². А пошуки Кремлем своїх основ у минулому, проекція якого на сьогодення стала не просто приводом для риторичної агресії, а для війни, оточення влади обрядами й ритуалами призвели до сакралізації російського президента як вождя – такого собі сурогатного монарха у централізованій державі, якому важливо демонструвати велич і лідерство Росії під його керівництвом у протистоянні з ворожим західним світом. Сприятливим тлом для цього слугує наявність низки небезпечних світових викликів: загальна конкуренція незахідного світу із західним і внутрішній розкол у європоцентричній цивілізації, втрата позицій демократії як кращої форми правління, зменшення в людському середовищі прихильників її цінностей на користь «сильного лідера», внаслідок чого «ще ніколи «влада народу» не була такою близькою до краху»⁵³.

Додаймо до цього те, що Путін повністю підпорядкував собі РПЦ (утім, як і інші конфесії) та поставив її на службу політиці агресії. Інакше не можна оцінити провокаційну та відверто агресивну заяву керівника цієї церкви Кирила під час проповіді в Успенському соборі Московського Кремля 28 серпня 2024 р.: «Незважаючи на появу політичних кордонів на так званому пострадянському просторі, для Російської православної церкви їх немає, тому що ми – Церква всієї Русі та для мене Київ, Мінськ та інші столиці республік – це важливі духовні центри єдиної Святої Русі»⁵⁴. Заради цієї «єдиної Святої Русі» він забезпечує мілітаризацію православ'я, благословляє війну проти України, вбивства російськими «святими хлопцями» тих же українських православних, гарантує їм за це прощення усіх гріхів. Нехтуючи

---

52 Див.: Mark Galeotti. *Putin's Wars: From Chechnya to Ukraine*, Bloomsbury, 2024.

53 Див.: *The Guardian: Putin is a dictator and a tyrant, but other forces also sustain him – and the west needs to understand them.* <https://www.theguardian.com/commentisfree/2024/mar/22/putin-dictator-tyrant-criticism-regime>.

54 Цит. за: https://www.ng.ru/ng_religii/2024-09-17/9_580_process.html.

при цьому відповідними релігійними канонами та намагаючись «авторитетом Христа» виправдовувати заподіювання смерті; вдаючись для цього до твердження: «Господь смертну кару не засуджував». Зрештою, вже після початку «СВО» на Прощену неділю, він пояснював своїй пастві, чому не можна пробачати українців: «Прощення без справедливості є капітуляцією та слабкістю». А «справедливість» за умов «СВО» ототожнюється з воєнною перемогою⁵⁵.

7 червня 2022 р. синод РПЦ, ігноруючи власний статут та статут УПЦ, порушив канонічні кордони останньої, перепідпорядкував собі Сімферопольську, Джанкойську й Феодосійську єпархію. Хоча після «приєднання» Криму і Севастополя до РФ визнавав юрисдикцію УПЦ над цими територіями, а Кирило утримувався від їх відвідування. 11 жовтня 2023 р. митрополитом Сімферопольським та керуючим Кримською митрополією став Тихон (Шевкунов) – «духівник» Путіна і один з ідеологів агресивної доктрини «русского мира». Він розгорнув «реконструкцію російської Візантії» - музейно-храмового комплексу «Новий Херсонес», у процесі якої постраждали археологічні пам'ятники реального візантійського Херсонесу (його розкопки розпочались ще до 1917 року. Завдячуючи саме Україні вони набули статусу об'єкта Всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО).

13 жовтня 2022 р. синод РПЦ відібрав в УПЦ Ровеньківську єпархію у Луганській області, 16 травня 2023 р. – Бердянську єпархію у Запорізькій області, 27 грудня 2023 р. – Скадовську єпархію у Херсонській області. У 2024 р. «анексував» північні райони Запорізької області та приєднав їх до Бердянської єпархії. Такої ж «участі» зазнала Донецька єпархія. Ці рішення стали «ка-

55 Див.: Патриарху не хватает человеческих жертв? На встрече с «героями СВО» глава РПЦ оправдывал смертную казнь, по-новому толкуя Святое Писание. <https://novayagazeta.eu/articles/2024/11/05/patriarkhu-ne-khva-taet-chelovecheskikh-zhertv>; Патриарх Кирилл: смертная казнь – крайняя мера, но Иисус Христос ее не осуждал. <https://meduza.io/news/2024/11/04/patriarh-kirill-smertnaya-kazn-kraynyaya-mera-no-iisus-hristos-ee-ne-osu-zhdal>.

нонічною проекцією» дій російських властей з включення відчужених ними від України територій до складу РФ. Керівництво РПЦ не тільки взяло участь у «поділі поживи», але й зруйнувало принцип недоторканності «канонічних територій», на який воно саме полюбляло посилалися у своїй полеміці проти Константинопольського патріархату, який начебто вторгся у 2018 році на «канонічну територію» УПЦ МП й відновив свою юрисдикцію над Україною»⁵⁶.

В ході XXVI Всесвітнього російського собору (27-28 листопада 2024 р.) Кирило знову висловив свою віру в те, що «коли-небудь буде возз'єднання України з Росією», вкотре наділивши для цього «священним» статусом «спеціальну воєнну операцію», після завершення якої «вся територія сучасної України повинна увійти у зону виключного впливу Росії». При цьому закликав не боятися ядерної зброї, оскільки «надмірний алармізм і спекуляції на ядерну тему є некорисними з духовної точки зору». Адже справжні християни не бояться кінця світу: «Ми чекаємо Господа Ісуса, який прийде у великій славі, знищить зло та буде судити всі народи. Однак це не означає, що потрібно сидіти склавши руки і мовчки спостерігати за подіями, потрібно протистояти злу й відстоювати високі моральні ідеали»⁵⁷.

Як у цьому зв'язку не нагадати промовистий історичний епізод, який описав візантійський чиновник і хроніст І.Скіліца: імператор Никифор II Фока (912-969)⁵⁸ «задумав видати закон,

56 Цит. за: <https://novayagazeta.eu/articles/2024/12/10/apokalipticheskoe-razmezhevanie>.

57 Милена Фаустова. Патриарх Кирилл предрек воссоединение России и Украины. – Независимая газета. – 2024. – 28 ноября.

58 Іоанн Скіліца - автор хроніки, відомої нині як «Хроніка Іоанна Скіліци». У ній йдеться про події від 811 до 1057 років. Зокрема, війни Святослава Ігоровича, хрещення Ольги, а також війну між Візантією і Київською Руссю 1043 року (Див.: Стародавня Русь у світлі зарубіжних джерел: Хрестоматія / За ред. Т. Н. Джаксон, І. Г. Коновалової і А. В. Подосінова. Том II: Візантійські джерела. Упоряд. М. В. Бібіков. — М: Російський Фонд Сприяння Освіті та Науці, 2010).

Никифор II Фока став візантійським імператором в результаті підтримки

щоб тих воїнів, що загинули на війні, зарахувати до лику святих тільки за те, що вони загинули на війні, не беручи до уваги нічого іншого. Він примушував Патріарха та єпископів прийняти це як догмат. Патріарх і єпископи, хоробро вчинивши протидію, утримали імператора від цього наміру, роблячи акцент на канон Василя Великого, який проголошує, що воїн, який убив на війні ворога, повинен бути відлучений на три роки від причастя»⁵⁹. Але це усталене правило для Кирила не має жодного значення. На зборах московського духовенства у відповідь на запитання про допустимість причащення солдат, що повертаються з фронту, він перепитав: «А чому виникає питання про недопущення?» - «З причини їх участі у вбивствах у недалекому минулому». - «Не виникала ж проблема щодо Олександра Невського після Чудської битви – допускати його до причастя або не допускати»⁶⁰.

Слід нагадати, що подібні настанови звучали під час Другої світової війни з середовища німецьких католиків. Так, Т.Броуді у своїй книжці «Німецький католицизм на війні, 1939–1945» розповідає, що єпископ Мюнстеру Клеменс Август фон Гален у березні 1942 р. проголосив, що німецькі солдати, які загинули у боротьбі з більшовиками, це – християнські мученики у «хрестовому поході» проти «сатаністської ідеологічної системи». Ще через рік, у лютому 1943 р., він заявив, що «смерть солдата при виконанні обов'язку за цінністю й гідністю дуже близька до мучеництва за віру». У жовтні 1945 р., коли війна вже закінчилась,

---

імператриці Феофанії, яка отруївши свого чоловіка, зійшлася з ним. Він був коронований патріархом Поліевктом 16 серпня 963 року. В процесі боротьби проти арабів і болгар провів військову реформу, посилив податковий тягар на селян, церкву, купців та частину світських феодалів, залучав до війни з болгарами Київську Русь. 11 грудня 969 р. його було жорстко вбито під час дворцевого перевороту (Див. Мицик Ю.А. Никифор II Фока. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол. В.А.Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. – К.: Наукова думка, 2010. – Т.7. – С.386).

59 <https://novayagazeta.ru/articles/2024/09/06/nimb-nad-furazhkoj>.

60 Там само.

єпископ знову повторив, що «смерть солдата стоїть за честю й гідністю поруч зі смертю мученика»⁶¹. Виходить, що й російська церква, наслідуючи фактично нацистські наративи, прирівнює дії російської армії, що сіє смерть в Україні, до святості, внаслідок чого межу між святим і секулярним в країні повністю стерто, а воєнні злочинці підносяться до рангу мучеників. Утім, інше складно й уявити, оскільки сам Путін «напророчив»: «ми, як мученики, потрапимо до раю, а вони просто здохнуть».

Усвідомлюючи можливість заперечень, що хоча подібні історичні паралелі виглядають привабливо, але вони скоріше стосуються поверхневих співпадінь та відволікатимуть на них увагу, зазначимо: російська політика і пропаганда зробили війну нормою і необхідністю. Те ж саме мало місце у нацистській Німеччині. Звертаючись до цієї теми, аналітик Стокгольмського центру східноєвропейських досліджень (SCEEUS) Андреас Умланд пов'язує використання терміну «фашизм» щодо характеристики сучасного російського режиму з трьома напрямками: історична аналогія; український шифр, який сьогодні віддзеркалює життєвий досвід мільйонів українців, академічний термін, що служить для наукової кваліфікації, дозволяє розкривати відмінності й подібності між історичним фашизмом та сьогоднішнім путінізмом⁶². Та погоджується з тим, що «сучасна внутрішня та зовнішня політика Росії має низку спільних рис із політикою фашистської Італії на нацистській Німеччині»⁶³. Але поряд із твердженням, що хоча «все більше експертів із Центральної та Східної Європи називають путінську Росію фашистською», він посилається на те, що «багато істориків і політологів уникають використовувати

---

61 Див.: Николас Старгардт. Мобилизованная нация. Германия 1939-1945 / Н.Старгардт; пер. с англ. А.З.Колина, под ред. А.О.Захарова. – М.: Колибри, Азбука-Аттикус, 2023. (оригінальна назва книги: The German War: A Nation Under Arms, 1939-1945; The Bodley Head, 2015).

62 Андреас Умланд. Чи є путінізм фашизмом? <https://www.prawda.com.ua/columns/2024/11/15/7484547/>.

63 Там само.

термін «фашизм» на позначення путінізму» через недостатність «для більшості компаративістів» змін за останні чверть століття російської історії, щоб «кваліфікувати путінізм як фашизм»⁶⁴.

На його думку, «відмова більшості компаративістів називати путінську Росію фашистською видається недоречною, якщо не верткою та крученою й навіть аморальною для багатьох українських жертв, а також неукраїнських противників того, що Москва коїть в Україні»⁶⁵. І в той же час ним робиться такий висновок: «Розвиток у Росії все ще далекий від фашизму, оскільки Путін та його оточення є радше не революціонерами, а представниками старого режиму, що існував до 1991 року. Вони прагнуть відновити, наскільки це можливо, царський та радянський порядок, а не створити зовсім нову імперію»⁶⁶. Відтак, хоча йому «здається дивним наполягати на тому, що політика Москви та ідеї, що стоять за нею, однозначно, абсолютно і винятково не фашистські», але «зведення путінізму винятково до фашизму також марне»⁶⁷.

Нам бачиться, що така методологічна плутаність свідчить про відчутний вплив політичної складової на наукові підходи до цієї безумовно нагальної проблеми. Призводить до поєднання й взаємозаміни термінів «фашизм» і «нацизм», чим, зокрема, користуються російські політики й пропагандисти, навішуючи на випередження ярлики не тільки на чи не увесь український народ, а й на усіх своїх ідеологічних противників. Фашизм і нацизм мають багато спільних рис, звісно зі своїми національними особливостями: антидемократизм; однопартійна диктатура; культ вождя; злиття партійних і державних структур; тотальний контроль над усіма сферами життя; ультранаціоналізм та експансіонізм; пріоритетність інтересів нації й держави над індиві-

---

64 Там само.

65 Там само.

66 Там само.

67 Там само.

дуальними свободами⁶⁸. У сучасній тоталітарній практиці Кремля симбіоз фашизму і нацизму отримав визначення «рашизм»⁶⁹. Тоді як американський історик Тімоті Д.Снайдер, розмірковуючи над цим новим словом «ruscism» (рашизм), вважає, що воно має значення «fascism». Він же вважає, що офіційна історична пам'ять та політична практика Кремля виглядають профашистськими як відтворення Путіним ідей філософа І.Львіна у контурах фашистської держави.

Очевидним є одне: в Росії вже не залишилось іншої моделі розвитку, крім нарощування мобілізації власного народу, вибудови воєнного суспільства як способу його існування. Ця війна не була б можливою без суспільної готовності вбивати. Як при цьому не послатися на розмірковування радянсько-російського письменника В.Тендрякова про людей та нелюдів, його звер-

68 Щодо відмінностей, які не дозволяють їх ототожнювати, то фашисти сповідували ідеологію «єдності нації», виступали за корпоративну державу на основі професійних груп (корпорацій), об'єднаних в єдиний національний організм. Антисемітизм в ідеологічній платформі фашистів тривалий час не мав помітного політичного звучання (євреї до середини 30-х рр. навіть входили до уряду). Лише згодом фашисти заговорили про переваги «білої раси», з'явилися расистські закони.

Основу ідеології нацизму становили постулати «чистоти арійської раси» та агресивний антисемітизм. Якщо в основі міжнародної політики Муссоліні була ідея відновлення Римської імперії, то у Гітлера – розширення «життєвого простору» за рахунок масового переміщення та знищення інших народів. Суттєві відмінності між ними були і в релігійній сфері.

Західні дослідники зазвичай не застосовують термін «фашизм» до гітлерівської Німеччини. Не зустрічається він і у вироках Нюрнберзького трибуналу. До нього хіба що активно зверталась радянська сторона для таврування тих, хто не погоджувався з політикою Москви. Його підхопила з цією ж метою й сучасна Росія. (див.: Хирт Франсин. Суд в Нюрнберге: Советский Союз и Международный военный трибунал. – Москва. Новое литературное обозрение, 2023; Залесский К. Нюрнберг. Вне стенограммы. – М.: Молодая гвардия, 2024).

69 Див.: наприклад: Ткаченко В.М. Рашизм: ліцензія на геноцид. Есеї. Науково-популярне видання / Василь Ткаченко; Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». – Київ: Видавництво Політія, 2023; Якубова Л.Д. Рашизм: Звір з безодні / Лариса Якубова; Інститут історії України НАН України. – Київ: Академперіодика, 2023.

нення до питання про кордони: де закінчується «я» та починається абстракція під назвою «народ», де закінчується людина й розпочинається не людина, тобто натовп. Як люди із спільноти перетворюються у систему – до того ж каральну, яку вони ж самі створюють. Де немає особистостей – є виконавці відведених ролей і, що показово, ці ролі кожен обирає та починає відігравати їх майже миттєво і майже несвідомо. За його спостереженнями, система репресій закладена у кожному, відтворюватися вона починає за першого зручного випадку. Як пише Тендряков, без системи, що склалася, дядя Паша до ката не доріс би. І не відбувалося б «розлюднення», перетворення людей (індивідуальностей) у нелюдів (натовп)⁷⁰.

Наочно про це говорить вже хоча б той факт, що за 2,5 роки війни жертвами учасників «СВО», які повернулися додому, стали і майже півтисячі росіян⁷¹. Після скоєння жорстоких злочинів, убивці у своїй більшості знову зголошуються на контракти з Міноборони РФ для участі у війні в Україні й отримують на це позитивні судові рішення. Наприклад, навіть 24-річному учаснику спеціальної воєнної операції С.Іонкіну, засудженому у березні 2024 р. на 20 років ув'язнення у колонії суворого режиму за причетність до загибелі 13 людей, суд також дозволив новий контракт для служби на передовій, повернув йому медаль «За відвагу» та звання сержанта (див.: Коммерсантъ. – 2024. – 22 листопада).

І у всьому цьому навіть російські інтелектуали вбачають одне: «усі ми мілітаристи й імперці». Говорячи про це, директор Ермітажу М.Піотровський бачить «патріотизм по-російськи» як «відчуття власної історичної гідності», «бажання відповідати своїй історії та місії своєї країни», яка змінює світову історію і ти до цього причетний». Хоча він і розуміє, що «війна – це кров та вбивства», але вона для нього – це «самоствердження людей,

---

70 Див.: Тендряков В.Ф. Люди или нелюди. – М.: Современник, 1990.

71 Див.: <https://verstka.media/veterany-svo-ubili-i-pokalechili-v-rossii-pochti-500-chelovek>.

самоствердження нації», зважаючи на те, що «ми всі виховані все-таки в імперській традиції»⁷².

Реальність же така, що значна частка російського суспільства інфікована «мовою ненависті». Їй, схоже, подобається ненавидіти вже хоча б тому, що це підвищує її самооцінку, дозволяє відчувати таким людям, що вони нібито перебувають зверху. За даними соціологічних досліджень вже 2024 р., 68% росіян підтримували рішення про проведення «спецоперації» в Україні⁷³. Правда, в останні десятиліття дослідники й публіцисти взагалі констатують зростання у світі озлоблення, агресивності, недовіри до оточуючих та схильності до насилля. Патерни такої поведінки часто зумовлені загрозливою динамікою людських страхів, хоча, здавалося б, людство неабияк піросло – гуманітарно і технологічно, щоб об'єктивно сприймати світ та протидіяти негативним явищам. Тим більше, що про ненависть у природі людського особистого і суспільного розмірковували й писали задовго до наших днів Е.Роттердамський, Я.Каменський, Ж.-Ж.Руссо, Кант, Фіхте, Фрейд та К.Лоренц.

Але проблема у тому, що в нинішній Росії несприйняття України як самостійного суб'єкта державності підживлюється офіційно – інформаційною і дезінформаційною політикою, і таким чином надає їй особливо агресивного характеру⁷⁴. Росіяни

72 Цит. за: Российская газета. – 2022. – 24 июня.

73 Див.: Fighting in Ukraine could wind down in 2025. What might a possible deal look like? <https://www.economist.com/the-world-ahead/2024/11/20/fighting-in-ukraine-could-wind-down-in-2025>.

74 На «наукове» обґрунтування цього, зокрема, скерований широкий спектр відповідних тиражних видань, зорієнтованих на масове охоплення населення. Серед них, наприклад, книга для вчителя «Росія-Україна. Невидумана історія», у якій подано ключові етапи історії «територій, на яких нині розміщується Україна», «справжня» історія регіону від «часу утворення держави Русь, який «протягом тисячоліть є невід'ємною частиною Росії», що доводить повну необґрунтованість націоналістичних потрактувань минулого України» (Лубков А.В., Лубченков Ю.Н., Артемов В.В. Россия — Украина. Невыдуманная история. Книга для учителя. – М.: Концептуал, 2023. – 335 с.); монографія «Історія України» з «комплексним аналізом виникнення нинішньої України, що дозволяє

швидко «вросли у нову реальність», здебільшого повірили, що «денацифікація» й «демлітаризація» України взагалі несумісні з її існуванням, оскільки вона придумана як антиросійський проект, а тому підлягає ліквідації та поверненню її окупованих земель до складу РФ. Подібно до німецького суспільства гітлерівської доби, яке сприйняло ідеологему, що війну нав'язали Німеччині підступні західні держави, російське населення у своїй більшості також вважає, що війна в Україні – це результат агресивної політики НАТО відносно Росії, яка фактично протистоїть йому в офіційно неоголошеній війні. Якщо ж народ безоглядно виконує усі приписи влади, то це означає, що вона відповідає його світосприйняттю. Мав рацію Освальд Шпенглер, коли говорив, що форма державного устрою є такою ж природною частиною «культурної душі», як і народна пісня або орнамент на віконних ставнях. Отже, проблеми не лише у владі, а й у суспільній атмосфері, яка дозволяє їй нав'язувати свою волю.

При цьому жителі російських прикордонних областей ніяк не второпують, чому вони повинні потерпати від бойових дій української армії, зазнавати руйнувань від ракет та дронів. Бо те, що чинять війська РФ в Україні, сприймається ними здебільшого за норму, ледь чи не за «визвольну місію». Тому науковцям та літераторам ще доведеться описувати портрет такого суспільства, поставленого перед необхідністю шукати шлях у майбутнє, як це, скажімо, у свій час робило населення Німеччини, фанатизм якого швидко прижився і так же митте-

---

краще зрозуміти витоки багатьох поточних подій і процесів» (История Украины: монография (автор, редактор, составитель М.С.Григорьев, В.Н.Дейнего, А.Р.Дюков и др. – Москва: Международные отношения, 2023. – 655 с.). Відповідним же чином історія України подається у базових російських підручниках (див.: Мединский В.Р., Торкунов А.В. История. История России. 1945 год – начало XXI века. Базовый уровень. – М.: Просвещение, 2023. – 448 с.); История. История России. 1914-1945 годы. 10 класс. Базовый уровень. – М.: Просвещение, 2023. – 497 с.); Медведев А. Украина. Геополитический мир (2024); Уралов С. Украинская трагедия. Технология сведения с ума (2023); його ж: ПостУкраина. Страна без государства (2024) та інш.

во вивітрився, і яке одразу забуло про свою вірність фюреру, вважаючи себе при цьому його жертвами⁷⁵. Та платити належну ціну за ворожнечу та байдужість, які забезпечували для російського режиму «народну єдність»⁷⁶ у війні. Усередненість, однаковість та єдність – це те, що властиве натовпу, який є рушійною силою диктаторів. Як відомо, німцям довелося стати найбільшими винуватцями за розв’язання Другої світової війни та пройти увесь шлях національного переавантаження⁷⁷. Це італійські фашисти, іспанські франкісти, угорські са-

---

75 Див.: Йенер Харальд. Волчье время. Германия и немцы: 1945–1956 / Харальд Йенер; [пер. с нем. Р.Эйвадаса; под ред. В.Зацепина]. – Издавництво «Розумна книга», 2019; Йонг Давид де. Нацисти-мільярдери. Темна історія найбагатших династій Німеччини / пер. з англ. Інна Бодак. – К.: Лабораторія, 2023; Грибов А.Ю. Политическая коррупция в Третьем рейхе. – М.: РИПОЛ Классик, 2024.

В одному з листів липня 1945 р. німецький письменник Клаус Манн (старший син Томаса Манна) підмітив: «Нацистів, як тепер з’ясовується, ніколи не було у Німеччині: навіть Герман Герінг, по-суті, не був таким. Суцільна «внутрішня еміграція»!

Раптом усі знаходять своє демократичне минуле та, якщо це якось можливо, свою «неарійську бабусю». На єврейських предків величезний попит». Єврейська бабуся – не розкіш, а засіб виживання.

76 «Народна спільність», «народна єдність» - ідеологічне кліше нацистської пропаганди, покликане символізувати згурпування нації в ім’я досягнення спільної мети. Вперше воно виникло під час Першої світової війни. Найбільше розповсюдження отримало як частина державної пропаганди у Третьому рейху.

77 У 1938 р. Томас Манн написав есе «Ця людина – мій брат», яке у Європі всі видавництва відмовлялися друкувати, щоб не образити Гітлера. Воно було опубліковане у березні 1938 р. в американському журналі Esquire. У ньому він писав про те, що всі німці, незалежно від місцезнаходження й політичних симпатій, є частиною культури, яка зробила можливим феномен Гітлера. Есе стало першим начерком до його концепції про колективну провину німців за злочини нацистів. Тоді ніхто навіть з німецьких емігрантів не виявив готовність говорити про міру своєї відповідальності перед історією за прихід Гітлера до влади. Більше того, на автора поспіпались звинувачення, що він підігрує антинімецькі настрої за межами Німеччини (Див.: Томас Манн. О немцах и евреях. Статьи, речи, письма, дневники / Составители: Л.Дымерская-Цигельман, Е.Фрадкина. – Библиотека-Алия, 1990. Printed in Israel).

Подібним чином реагують російські ліберали-релоканти вже на

лашисти, хорватські усташі, легіонери Антонеску уникнули такої участі. Інші зуміли подати себе жертвами, як Франція, акцентувавши увагу на рухові Опору, а не на вишистському колабораціонізмі, чи Японія, активну участь якої у коаліції осі «прикрили» Хіросіма й Нагасакі⁷⁸. У фільмі О.Хіршбігеля «Бункер», що розповідає про останні 10 днів із життя Гітлера, виразно показано, що зло та його носії даремно розраховують убезпечити себе від справедливої кари. Його слід сприймати як застереження історії. Бо, по суті справи, «бункер – це розвінчування слабкостей. Тому, хто збирається захоплювати світ, нічого готувати себе до підземного життя. Бункер потрібен лише тому, хто панічно боїться й відчайдушно атакує, допоки є сили. Але вони закінчуються й залишається лише порожній бункер»⁷⁹.

У цьому зв'язку привертає до себе увагу те, що книги Т.Манна

саму можливість постановки питання про російську колективну відповідальність за злочини проти України та українського народу. Убачаючи в цьому «психологічну маніпуляцію», а заодно й виявляючи свою, до цього приховану імперську сутність (Див. з цього приводу: Юлія Латынина. Марш деколонизаторов. <https://novayagazeta.eu/articles/2024/10/16/marsh-dekolonizatorov>). Тоді, як люди, що сповідують мовчазний спротив, «зливаються із середовищем», якраз і є суб'єктами колективної відповідальності. Їх спосіб поведінки детально описав ще на початку 1970-х рр. Е. Фромм в «Анатомії людської деструктивності»: до конформістської агресії відносяться різні агресивні дії, які обумовлені не руйнівними устремліннями нападника, а тим, що йому продиктовано діяти саме так, та й він сам вважає своїм обов'язком підкорятися наказу... Слухняність тут автоматично ототожнюється з доброчесністю, а непослух – з гріхом... Солдат, який вбиває й калічить інших людей, пілот-бомбардувальник, який знищує умить тисячі людських життів, -зовсім не обов'язково ними керують деструктивність та жорсткість; головним їх мотивом (імпульсом) є звичка підпорядковуватися, не ставлячи питань (Див.: Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Эрих Фромм; Пер. с англ. Э.М.Телятниковой. – 2020, – С 268).

78 Коли В.Набокова запитали, чому він після війни не відвідував Берлін, у якому провів десять років, той відповів: боюсь випадково потиснути руку катові.

79 Левченко Я. Бункерный вид. <https://novayagazeta.eu/articles/2024/09/13/bunkernyi-vid>.

«Слухай, Німеччина! Радіозвернення 1940-1945 рр.»⁸⁰ й історика Ф.Мейнеке «Німецька катастрофа. Роздуми і спогади»⁸¹ почали користуватися у читаючої російської аудиторії великим попитом: очевидно, що читачам важливо зрозуміти, як можна було жити й думати у ситуації катастрофи, яку мову для цього винаходили німецькі інтелектуали. Книги, здавалося б, не настільки тісно пов'язані з російською дійсністю, але, схоже, сприймаються з точки зору історичного досвіду, «практичного» минулого майже як настанови до осмислення сьогодення.

Як на нашу думку, проблему колективної провини і відповідальності за війну проти України та її наслідки належить розглядати у такій площині: провина повинна бути покладена на конкретних людей, починаючи з Путіна та його оточення. А відповідальність – на усіх росіян. Оскільки винуватість – це юридична категорія, яку нереально “накидати” на суспільство загалом. Незважаючи на наявність різних юридичних прецедентів обговорення винуватості конкретних народів (наприклад, боснійці ставили питання про притягнення сербів і сербської держави до відповідальності за геноцид). Міжнародний кримінальний Суд у Гаазі виснував: що засудити націю чи державу за цей злочин неможливо, бо винуватість, і відповідно, кримінальна відповідальність, є правовою категорією, яка може бути лише індивідуальною та належним чином доведеною. А під відповідальністю, очевидно, маємо розуміти історичні наслідки. І вони, поза сумнівом, так чи інакше матимуть місце як пом'якшена міра винуватості. Хоча сьогодні мало хто наважиться говорити про її змістове наповнення, на те, що в середині жорстких політичних режимів є мовчання «проти» і мовчання «за». Тоді як від-

---

80 Див.: Манн Т. Слушай, Германия! Радиообращения 1940–1945 гг. / Пер. с нем., предисл., примеч. И.А.Эбанондзе. – СПб.: Издательство Ивана Лимбаха, 2024.

81 Див.: Мейнеке Фридрих. Немецкая катастрофа. Размышления и воспоминания / Пер. с нем., предисл., коммент. Н.Власова. – СПб.: Издательство Ивана Лимбаха, 2024.

повідальна поведінка відповідального громадянина своєї країни свідчить, що в ній присутнє суспільство.

Звісно, Путін аж ніяк не належить до першопрохідців у справах експлуатації історії (передусім – її чутливих моментів, ключових подій та постатей), препарування минулого в інтересах своєї політики. Це – узвичаєна практика диктаторів і авторитарних властителів, які відкоригували й підправляють її для легітимізації та увічнення себе на вершині влади, «цементування» особистої вищості (ледь не богообраності) на постаменті визначних особистостей, доведення до підданих свого бачення картини світу і внутрішніх потреб країни, а відповідно, доленості рішень, що ними приймаються, у тому числі для відновлення історичної справедливості винятково у їхньому баченні й продиктованою ними необхідності перемоги ворогів та недругів⁸².

У цьому він має перед собою багато взірців для наслідування. Серед них – Іван IV Грозний та Сталін, діяння яких Путін виправдовує, шанує та по-своєму наслідує. Так, у дослідженнях спеціаліста з історії Росії XVI–XVII ст. Р.Скриннікова документально зафіксовано, що цар неодноразово вимагав переписувати фрагменти літописів та інші документальні свідчення, щоб звинуватити у непокорі й змовах родичів його можливих противників з числа родовитих бояр. На полях літописів ним особисто було залишено безапеляційні зауваження як вказівки до «правильного тексту» для тих, хто безпосередньо займався правлен-

---

82 Наприклад, опора на велике минуле була однією з основ риторики лідера італійських фашистів Б.Муссоліні; ефіопського імператора Х.Селассії, який правив країною майже 60 років; сімейства лідерів КНДР, які грубо фальшували історію та придумували її, у тому числі щодо Другої світової війни, на свою користь (Москви, яка гнівно присікає усі спроби «применшити» роль Червоної армії у цій війні, мовчить з приводу відвертих викривлень її історії Пхеньяном); туркменського диктатора С.Ніязова, з книги якого «Рухнаме» напрошується висновок, що саме туркмени практично є засновниками людської цивілізації та фундаторами низки держав. - Див. з цього приводу: <https://istories.media/opinions/2024/07/25/uroki-istorii-pochemu-praviteli-opirayutsya-na-proshloe/>.

ням документів – кращі писарі й рисувальники Росії. Будь-які затримки у цій роботі спричиняли в Івана IV напади люті. Тому, як пише Скринников, ще ніколи такого роду літописні роботи в Москві не проводились у таких грандіозних масштабах та у такі короткі терміни⁸³.

Будучи послідовним шанувальником цього монарха, Й.Сталін пішов значно далі за нього – відтіснив від влади, а потім знищив ледь не усіх соратників Леніна, привласнивши собі їхні заслуги у революції й громадянській війні, що супроводжувалось викреслюванням з історії цих та інших небажаних для нього фігур. Було піддано забуттю або відповідному відкоригуванню подій на його користь. Початок всьому цьому поклав у 1931 р. лист Сталіна «Про деякі питання історії більшовизму» до журналу «Пролетарська революція». Відтоді він поставив розробку проблем історії партії, а відповідно історії країни ХХ ст., під особистий контроль, підпорядкувавши її завданню звеличення своєї особистості. 1938 р. вийшов «Короткий курс історії ВКП(б)»⁸⁴. З цього моменту історія СРСР була втиснута в прокрустове ложе сталінських партійних схем і формул. А сам короткий курс, що дістав офіційну оцінку як «геніальна праця великого корифея науки товариша Сталіна», став своєрідною квінтесенцією сталінського бачення історії країни. А відтак – обов'язковим орієнтиром для науковців.

У суспільній свідомості було створено міф про Сталіна – рятувальника і верховного будівничого країни⁸⁵. Головний з них, який

---

83 Див.: Скринников Р.Г. Иван Грозный. – 4-е изд. – М.: АСТ, ОШЗ; Хранитель, 2008.

84 Див.: История Всесоюзной Коммунистической Партии (большевиков). Краткий курс. Под редакцией Комиссии ЦК ВКП(б). Одобрен ЦК ВКП(б). – М.: Издательство ЦК ВКП(б) «Правда», 1938.

85 Такою нинішньою «запитаністю» Сталіна, зокрема, можна пояснити нову хвилю публікацій про його вбивство (див., наприклад: Самсонов А.В. Убийство Сталина. Начало Холодной войны. – Москва: Книжный мир, 2023; Мухин Ю.И. Убийство Сталина и Берии. – Москва: Эксмо, 2023 та інш.). А взагалі, за підрахунками вчених, у сучасній історіографії

активно відтворюється сьогодні у Росії – «Сталін виграв Велику Вітчизняну війну»⁸⁶. Абсолютна більшість населення тоді, та й зараз таких немало, не могло уявити собі СРСР без великого вождя, що йому й було потрібним. А тепер потрібно російській владі для відновлення «історичної Росії». Слід розуміти, що кон-

---

міститься щонайменше 10 різних версій політичної змови проти вождя, а різноманітних версій про його вбивство можна знайти у майже половині сталінських біографій, виданих як на Заході, включаючи Британську енциклопедію, так і в пострадянських країнах.

- 86 Головна конструкція путінської Росії полягає у тому, що російське суспільство постало 1945 року. У зв'язку з цим у перші два терміни президентства Путіна російська пропаганда звернулася до нарративу, який вперше виник 1965 р., коли було проведено парад Перемоги – через 20 років після 1945-го. Почавши встановлювати культ Великої вітчизняної війни і поставивши цим СРСР на новий фундамент, з якого певною мірою відсунули на другий план культ жовтня 1917 р., Брежнев не тільки «реабілітував» Сталіна, але й створив основу для формування партійно-радянською верхівкою свого культу. Постельцинська влада почала активно експлуатувати цю тему. З приходом Путіна на президентство вона знову почала використовуватися для легітимізації зміцнення державної влади та звеличення її лідера. Доповненням до 1945 р., як дати народження російського суспільства, стала ідея «суверенної демократії» як протидія демократичним процесам на пострадянському просторі. Переважно навколо цих двох ідеологем – «великої перемоги» і «суверенної демократії» - вибудовуються нарративи державної політики РФ. Зокрема, у контексті російсько-української війни особливої запитаності набув слоган «Можемо повторити».

Незручне почали витравлювати з людської пам'яті, замовчувати і «забувати». Дійшло до ревізії літератури, написаної з позицій «окопної правди». Зокрема, помертвому шельмуванню почали піддавати творчість В.Астаф'єва – фронтовика, який повернувся з війни інвалідом, за те, що у його воєнній прозі, першочергово у романі «Прокляті і убиті», проглядаються антивоєнні мотиви. А вони, виявляється, вже не вписуються у новітні патріотичні нарративи. Утім, нинішнім московським ревнителю «історичної чистоти» письменник пророчо відповів задалегідь, ще у 1995 р, кажучи про останній свій роман:

«Я пишу про війну, щоб показати людям і передусім росіянам, що війна – це жахливий злочин проти людини і людської моралі, пишу для того, щоб якщо не загнздати, так хоча б трішки стишити у людині агресивне начало. А вам потрібно, щоб виспівувались доблесть на війні й багатотерпіння, забуваючи при цьому, що чим більше набрешеш про війну минулу, тим скоріше наблизити війну майбутню». Все до цього й прийшло.

троль над минулим у сталінські часи був одним із найважливіших способів маніпуляції суспільною свідомістю та мобілізації мас. Використовуючи історичні алегорії як ідеологічний інструмент, пропаганда з їх допомогою пояснювала читачам або глядачам поточну політичну ситуацію й створювала так зване корисне минуле (*useful past*) – невичерпний ресурс для підтримки вождя. У монографії В.Тихонова «Корисне минуле. Історія у сталінському СРСР» доволі повно відтворено картину відносин між сталінським режимом та історичною наукою: Сталін прискіпливо оцінював історичні праці, безпосередньо втручався у “виробництво” наукових знань, визначав «потрібні» історичні ювілеї та постаті. Професійні науковці опинились у заручниках його історичної політики. У такий спосіб була вибудувана своєрідна «історична вертикаль влади», а ідеологічні кампанії та відповідним чином «організовані» дискусії визначали концептуальний зміст радянської історичної науки⁸⁷.

Тому багато у чому спадкоємною виглядає сучасна російська практика атаки на минуле, яка у поєднанні з його ревізією, покликана перемінити настрої «переможної» країни на країну і народ – переможців. Наочне підтвердження цього бачиться хоча б у тому, що для підсилення додатковими аргументами «ключової» тези Путіна про Україну як «частину російської цивілізації» оперативно було видано збірник статей і промов Сталіна різних років, покликаних підвести росіян до власних висновків про належність більшості українських територій, а загалом усієї України до Росії⁸⁸. Лейтмотивом цього видання було виголошене ним у 1934 р. твердження: в Україні донедавна ухил до українського націоналізму⁸⁹ не представляв головної небезпеки, але

---

87 Див.: Тихонов В. Полезное прошлое. История в сталинском СССР. – Москва: Новое литературное обозрение, 2024.

88 Див.: И.В.Сталин. Пророчества об Украине. – М.: Концептуал, 2022.

89 При цьому не зайвим буде нагадати, що термін «націоналізм» (*nationalism*) був запропонований Йоганном Готфрідом Гердером наприкінці 1770 років. У 1793 р. у черговій битві при Вальмі військ революційної Франції

коли припинили з ним боротися і дозволили йому розростись до того, що він зімкнувся з інтервенціоністами, цей ухил став головною небезпекою⁹⁰. На такій «методологічно-фактологічній» основі, як нами вже зауважувалось, поставлено видання в РФ серії підручників та монографій про «справжню» історію «регіону Україна» для, так би мовити, кращого розуміння російським соціумом витоків багатьох подій сьогодення. А заодно й реабілітації сталінізму та дотичної легітимізації в очах росіян нинішніх політичних репресій в РФ. Фактично відбулося відтворення практики, описаної Дж.Орвелом у романі «1984»: «День за днем, майже хвилина за хвилиною, минуле узгоджувалось із сьогоденням. Отож правильність будь-якого передбачення Партії можна було підтвердити документальними доказами, а жодній новині, жодній думці, яка б суперечила вимогам сьогодення, не дозволялося залишатися на папері. Вся історія була палімпсестом, який стирався й переписувався наново стільки разів, скільки було потрібно»⁹¹.

Проблема лише у тому, що подібне «переосмислення» Путіним історії має агресивно-наступальне практичне призначення: довести усім, що Росія безпідставно асоціюється з регіональною державою, а відповідно з обмеженим впливом на світові процеси, що вона повинна бути відтворена як держава рівня СРСР

і розширеної антифранцузької коаліції мала місце прикметна подія: професійна армія зразка XVIII ст. антифранцузької коаліції поступилася армії цивільних (французів), яких мотивували не страх перед офіцерами та гроші, а відданість революційній справі, ідентифікація себе частиною нації. Так на історичній арені матеріалізувався націоналізм як втілення ідей мислителів, письменників, етнографів та істориків.

90 Вперше український націоналізм було визначено головною небезпекою у національному питанні резолюцією об'єданого пленуму ЦК і ЦКК КП(б)У від 22 листопада 1933 р., яку сформулював особисто Й.Сталін. Рішення про визнання «українського націоналізму» в Україні головною небезпекою було продубльовано на XII з'їзді КП(б)У, який відбувся у січні 1934 року.

91 Орвелл Дж. 1984 / Джордж Орвелл; пер. з англ. Т.Я.Гнатишин; худож.-оформлювач О.А.Гугалова-Мешкова. – Харків: Фоліо, 2023. – 319 с. – С.43.

та навіть у межах «історичної Росії». Тоді Захід буде змушений рахуватися з нею. Мабуть, саме з цієї причини у політичному дискурсі Кремля з другої половини 2024 р. відбулось відчутне зміщення акцентів у поясненнях причин та підстав для «СВО». З офіційного лексикону майже зникли питання «денацифікації», «демілітаризації», захисту російської мови та її носіїв... Змінилися й оцінки характеру української державності та її суб'єктності. Ці важливі відмінності порівняно з початком війни Путін, скоріше за все, почав усвідомлювати, коли більшість українських громадян продемонструвала підтримку влади своєї країни, своє українство та небажання бачити жодного майбутнього разом з Росією⁹². А на Заході зміцнився наратив, що Москва хоче взагалі знищити Україну як державу, а потім рухатися на Польщу й балтійські країни. Очевидно, далось взнаки затягування війни та зростаюче нерозуміння в «дружніх» країнах, чого хоче Росія нею досягти, оскільки вони дедалі більше відчують її негативний вплив на собі.

Кремль розпочав посилено експлуатувати тезу відповідальності Заходу за те, що це саме він спровокував конфлікт в Україні, який набув елементів глобальності з можливістю ядерної

92 Росіянам та особливо Путіну необхідно нагадувати, що 26 жовтня 2004 р. (а того року він п'ять разів відвідував Україну, у тому числі з першим зарубіжним візитом після свого переобрання) ним було проведено на трьох загальноукраїнських каналах пряму лінію. На ній російський президент заявив: «Росія усвідомлює, що колишні союзні республіки тепер окремі держави, й відносини з ними повинні розвиватися як із рівноцінними партнерами.

Сама Росія повинна була усвідомити на першому етапі, що держави, які виникли на пострадянському просторі – це не квазірадянські утворення, а незалежні повноцінні країни, і до них відповідним чином потрібно ставитися.

Ми узгодили усі питання щодо кордону. Це не що інше, як повне й абсолютне визнання незалежності – та повага – незалежності України.

Під час розмови він у більшості випадків використовував термін «в Україні», говорив про красу української мови й цитував Т.Шевченка (<https://meduza.io/feature/2024/10/26/rovno-20-let-nazad-putin-provel-pryamuyu-liniyu-dlya-ukraintsev-on-tsitiroval-tarasa-shevchenko-govoril-v-ukraine-i-zaveryal-chto-vozvraschat-sssr-ne-nuzhno>).

конфронтації. Усе це, мовляв, результат кризи існуючого світового порядку, що засвідчив нежиттєвість ліберальної гегемонії, як з точки зору сили, так і легітимності, та призвів до того, що західний світ опосередковано розпочав війну проти Росії. Розрахунок, очевидно, робиться на те, що такий наратив буде зрозумілішим, а відтак «зайде» російському населенню, яке ще з середини 40-х рр. ХХ ст. привчали до існування в умовах Холодної війни, блокового мислення відносно сфер впливу (це ваше, а те – наше, тому нашого не зачіпайте, інакше будемо вдаватися до сили). За путінською логікою, сьогодні Захід увесь світ «вибудовує під себе» і навіть Ялтинську систему, коли сталінський СРСР був у союзі з «англосаксами».

Путін бачить Росію незамінним центром сили, про що вперше заявив на Мюнхенській конференції з безпеки 10 листопада 2007 року⁹³. А в останні роки почав розвивати цю тему максимально відверто й виключно експлуатувати, не приховуючи при цьому, що в ньому говорить образа на Захід за «повзучу інтервенцію у його володіння», засвідчуючи тим самим «властиве йому саме вотчинне, пагін від імперського, мислення»⁹⁴. Образа за розширення НАТО на зони, які він вважає сферою його впливу, за поблажливе ставлення до нього – поплескування по плечу в рамках «вісімки», яка здавалась йому тією ж «сімкою», за розміщення ПРО (про це він саме в тоні ображеного говорив на пленарній сесії дискусійного Валдайського клубу 7 листопада 2024 р.), за те, що західні лідери не реагують належним чином на російську формулу: безпека неподільна, а тому не можна робити так, щоб безпека одних підривала безпеку інших. Правда, з цього

---

93 За оцінками А.Меркель, «Мюнхенську промову Путін виголосив у своїй манері: манері людини, яка завжди знаходиться насторожі, щоб уникнути поганого ставлення до себе, і завжди готовий до дій у відповідь» (Wie sie es erlebt hat. <https://www.zeit.de/2024/49/freiheit-angela-merkel-memoiren-biografie-erfahrungen/komplettansicht>).

94 <https://novayagazeta.ru/articles/2024/11/08/v-sochi-pokhoronili-ialtinskuiu-sistemu>.

приводу заступник держсекретаря США часів Б.Клінтона С.Телботт зауважував: схоже, росіяни не спроможні відчувати себе у безпеці, коли у безпеці інші⁹⁵. Оскільки, за відомим «жартом» Путіна, будують Росію, яка не має кордонів. Чого особливо остерегаються країни колишнього СРСР та держави тодішнього його впливу.

Така наступальність російського президента у звинуваченнях США, окремих лідерів Європи та ескалації в Україні, які, за його словами, протягом 8 років, говорячи про прихильність до мирного розв'язання конфлікту, використовували цей час за прямої участі НАТО для озброєння київського режиму⁹⁶, та дедалі частіші заяви Путіна, що постійні наполегливі пропозиції Кремля налагодити контакти й відносини з країнами західного світу увесь час й завжди відкидаються, – ці та інші його «відвертості», призначені, скоріше за все, державам глобального Півдня в розрахунку на їх союзництво з РФ вже навіть за логікою обивателя: бідний ніколи не буде доброзичливим до багатого. І навпаки. Звідси – демонстрація пасіонарності у збиранні об'єднання держав світової більшості для утвердження поліцентричності світу та його протиставлення Заходу. Свідченням цьому є заява Путіна: «Ми не тільки за свою свободу боремося, не тільки за свої права, не тільки за свій суверенітет, а захищаємо загальні права й свободи, можливості для існування та розвитку абсолютної біль-

---

95 Див.: Бретвейт Р. Горби. Крах советкой империи / Р.Бретвейт, Д.Мэтлок, С.Тэлботт. – М.: Родина, 2021. – С.128.

96 Головним «підпалювачем війни» в Україні Кремлем визначено колишнього прем'єр-міністра Великобританії Б.Джонсона, про що представник РФ у Радбезі ООН В.Небензя зробив на його засіданні офіційну заяву: «15 листопада виповнилось рівно 950 днів з моменту «візиту Бориса Джонсона до Києва, коли він, як ми сьогодні вже достеменно знаємо, відмовив (президента України В.Зеленського – Авт.) підписувати парафовані у Стамбулі мирні угоди з Росією, які зупинили б воєнні дії». А тому Україна «сьогодні перебуває у жахливому економічному стані, втратила більшу частину своєї армії та військової техніки, а також позбулась як мінімум чотирьох регіонів, окрім Криму, який вийшов зі складу України ще у 2014 році» (Цит. за: <https://www.kommersant.ru/doc/7311296>).

шості держав. У цьому звісною мірою ми бачимо й місію нашої країни»⁹⁷. У свою чергу, керівник РПЦ Кирило назвав її місією «Утримуючого», який захищає світ від натиску глобалізму, і перемоги над Заходом, що впав у сатанізм»⁹⁸.

Російський президент вважає, що його історичний час пробив і сила на його стороні. Тому необхідно скористатися сприятливим моментом для повернення «втраченого життєвого простору». Як це робилося і у тій же послідовності в гітлерівській Німеччині: спочатку – нагнітання пристрастей у німецькому середовищі щодо жахливого становища німців на територіях в Ельзас-Лотарингії, Західній Пруссії, Мемельському краї, Глучинській області, Північному Шлезвігу, Ейпен-Мальмеді, Саарській області, Верхній Сілезії, які відібрали французи, поляки, литовці, чехи, данці та бельгійці за наслідками Першої світової війни. Після сформування відповідної суспільної атмосфери, а щоб досягти цього в країні, де все піддається жорсткій «світоглядній регламентації», не так вже й багато потрібно докладати зусиль, – перехід до демонстрації сили, надання їй переваги над правом для повернення «свого». Путін також вдався до загарбництва війною, видаючи акт агресії за возз'єднання з Росією її історичних територій. Кричущу нелегітимність такого «справді доленосного рішення» поспіхом «прикрив» відповідними доповненнями до російської конституції, законом про «день возз'єднання»⁹⁹ Дон-

97 Цит. за: <https://novayagazeta.ru/articles/2024/11/08/kak-sergei-karaganov-zakhvatil-povestochku>.

98 Цит. за: <https://novayagazeta.ru/articles/2024/11/19/vedet-kak-moisei-nasputin>.

99 У цьому зв'язку варто нагадати таку історичну деталь: у «перяславських» тезах ЦК КПРС з нагоди 300-річчя події 1654 р. відбулася заміна старого конструкту «приєднання України до Росії як меншого зла» на концепцію «возз'єднання братніх народів». Хоча для низки українських радянських істориків перехід до нового канону “возз'єднання” виявився досить складним, бо вони «відстоювали думку про те, що дискурс «приєднання» дозволяє адекватніше представляти ранньомодерне минуле, ніж канонізована схема «возз'єднання». – Див.: Смолій В.А., Удод О.А., Ясь

басу й Новоросії з РФ, запровадженням щорічних масових версійських заходів з цього приводу.

Щоб змусити Україну, а заодно й увесь цивілізований світ змиритися з такими «реаліями» та сприйняти їх як даність, Кремль продемонстрував налаштованість на перетворення ядерної зброї з інструменту стримування в інструмент залякування та ескалації. Зміни ядерної доктрини та можливість довільного тлумачення доданих до неї положень різко збільшують ризики існування людської цивілізації¹⁰⁰. Бо заявивши про них спеціально «під Україну», щоб

О.В. Інститут історії України НАН України: віхи інституціональної та інтелектуальної історії // Український історичний журнал. – 2016. - № 5. – С.17.

100 28 жовтня 2024 р. у Москві відбулась презентація книжки «Від стримування до залякування. Ядерна зброя, геополітика, коаліційна стратегія», яка є відредагованою для відкритого друку версією доповіді, яку було надано керівництву РФ. На думку її авторів, українська криза «висвітлила центральну проблему безпеки Росії: ядерне стримування не захищає країну від геополітичної агресії супротивника, спроможного нести екзистенційну загрозу для РФ». Замість «ядерного стримування» вони запропонували говорити про «ядерне залякування», а в інформаційному полі – про «протверезіння» вірогідного супротивника (Див.: Тренін Д., Авакянц С., Караганов С. От сдерживания к устрашению. Ядерное оружие, геополитика, коалиционная стратегия. – Москва: Молодая гвардия, 2024).

С. Караганов, якого іноді називають архітектором російської зовнішньої політики, вдався до «оригінального» роз'яснення причин і необхідності змін до ядерної доктрини РФ: зниження порогу застосування ядерної зброї – це перекриття шляху до великої ядерної війни. Адже «значна частина населення, зокрема, еліти – на Заході, але не тільки – охоплені своєрідним стратегічним паразитизмом: люди звикли до миру, вони більше не бояться війни. Я вважаю це дуже небезпечним. За останніх років п'ятнадцять світ вступив у період тектонічних потрясінь, які неминуче призведуть до криз. Загроза того, що багато з цих криз переростуть у повномасштабну ядерну війну, швидко зростає. Ми повинні зробити все, щоб не допустити скочування світу до третьої світової війни. ... Але страх перед цією зброєю низився, і його необхідно відновити. ... Ядерне стримування більше не працює. Ми повинні знову звести ядерний вибуховий механізм на всю міжнародну систему, а це стосується не лише відносин між Росією і Заходом» (цит. за: Serguei Karaganov, architecte de la politique étrangère russe: « La dissuasion ne fonctionne plus, il faut réinstaurer la peur». <https://www.lefigaro.fr/international/serguei-karaganov-architecte->

у такий спосіб попередити завдання ударів американськими, французькими та англійськими ракетами по території РФ, одночасно в доктрині викладено формулювання, які до мінімуму знизили поріг застосування (у тому числі й випадково) ядерної зброї¹⁰¹.

Принагідно зауважимо, що в ній виявляються елементи нечітких пунктів з доктрин 1950-1960-х рр., що інколи піддавалися чужодержавним поясненням. Наприклад, у виступі голови уряду НДР О.Протеволя у 1955 р.: «Для нас, борців проти демілітаризації, краще і правильніше зробити з цього факту [атомне знищення] той висновок, що третя світова війна знищить не нас, а імперіалістичні сили»¹⁰². Сама ж доктрина є своєрідною мішаниною уявлень про «обмежену ядерну війну» молодого Г.Кіссінджера (1957 р.), тодішнього держсекретаря США Джона Фостера Даллеса (пропонував замість «масованої відплати» обмежуватись руйнівними радіаційними ефектами на конкретних об'єктах), а також М.Хрущова (у відповідь на розміщення у 1961 р. американських ракет в Італії та Туреччині, вирішив «запустити їжака у штани дяді Сему», встановивши радянські ракети під боком США – на Кубі)¹⁰³.

---

de-la-politique-etrangere-russe-la-dissuasion-ne-fonctionne-plus-il-faut-reinstaurer-la-peur-20241203).

101 Американська журналістка Е.Джейкобсен на основі багатьох інтерв'ю з військовими й цивільними експертами, які створили цю смертоносну зброю, причетні до планів реагування та взяли на себе відповідальність за її застосування, опублікувала фактично звіт про те, як буде виглядати обмін ядерними ударами, та про його наслідки, які призведуть до кінця цивілізації (див. Annie Jacobson. Nuclear War: Nuclear War: A Scenario. Transworld, 2024).

102 Див.: *H.A.Kissinger. Nuclear Weapons and Foreign Policy.* – New York, 1957; в Москві книгу було видано у 1959 р. у скороченому перекладі з англійської для наукових та воєнних бібліотек обмеженим накладом.

103 Див.: Андрей Колесников. Пять факторов и четыре Апокалипсиса. Новая ядерная доктрина оказалась пострашнее, чем даже ожидалось. – Новая газета. – 2024. – 28 сентября.

Автором також наведено у статті імена людей, які мають, очевидно, стати відомими для світової громадськості, оскільки 25 вересня 2024 р. на засіданні Постійної наради Радбезу в Кремлі саме вони освячували цю нову доктрину: Путін, Мантуров, директор «Росатому» Ліхачов, Нарішкін, Бортніков, Силуанов, Медведєв, глава «Роскосмосу» Борисов, Белоусов, перший заступник секретаря Радбезу Нургалієв.

У відповідь на рішення США надати дозвіл Україні на застосування далекобійних ракет (і це – «лише в межах Курської області»), Путін одразу ж схвалив оновлену ядерну доктрину, якою, зокрема, передбачається ядерний удар у відповідь на будь-яку масовану атаку території РФ звичайними засобами, у тому числі за допомогою безпілотників. А агресію проти неї та її союзників з боку неядерної держави, що підтримується будь-якими ядерними країнами, вона буде розглядати як їх спільний напад. І застеріг «США з їх європейськими союзниками від дозволу Києву бити в глибину території Росії високоточною далекобійною зброєю західного виробництва та заявив, що це приведе їх до безпосереднього конфлікту з його країною»¹⁰⁴.

Після атаки (19 та 21 листопада 2024 р.) оперативно-тактичними ракетами АТАСМС (виробництва США) та системами Storm Shadow (виробництва Великобританії) і HIMARS (США) по військових об'єктах на території Брянської й Курської областей, Росія запустила експериментальну балістичну ракету середньої дальності без ядерного оснащення по заводу «Південмаш» у м.Дніпро, як сигнал-попередження країнам заходу¹⁰⁵. Виступаючи із заявою з цього приводу (21 листопада 2024 р.), Путін, зокрема, наголосив: «Питання про подальше розгортання ракет середньої та меншої дальності буде вирішуватися нами в залежності від дій США та їх сателітів. Об'єкти для враження у процесі подальших випробувань наших новітніх ракетних комплексів будуть визначатися нами, виходячи із загроз безпеці Російської Федерації. Ми вважаємо себе вправі застосовувати нашу зброю проти військових об'єктів тих країн, які дозволяють застосовувати свою зброю проти наших об'єктів, а у випадку ескалації

---

104 Ukraine Carries Out First Strike With US Missiles in Russia.
<https://www.bloomberg.com/news/articles/2024-11-19/putin-approves-expanded-nuclear-weapons-use-in-warning-to-west>.

105 Russia debuts new missile in Ukraine strike as Putin threatens West.
<https://www.washingtonpost.com/world/2024/11/21/ukraine-russia-icbm-storm-shadow-missiles/>.

агресивних дій будемо відповідати так само рішуче і дзеркально»¹⁰⁶. При цьому вчергове вдався до обвинувачення США у тому, що саме вони «зруйнували систему міжнародної безпеки, ... штовхають увесь світ до глобального конфлікту»¹⁰⁷. Далі – більше: наприкінці листопада 2024 р. на саміті ОДКБ у Казахстані він заявив, що може завдати ракетний удар по центрах прийняття рішень у Києві: «міністерство оборони і генеральний штаб Російської армії обирають цілі для враження на території України. Це можуть бути воєнні об'єкти, підприємства оборонної промисловості або центри прийняття рішень у Києві»¹⁰⁸.

За оцінками західних ЗМІ (The New York Times), у такий спосіб «Путін загострив напружену боротьбу із Заходом», «знизив поріг застосування Росією ядерної зброї» і зробив це тоном однозначно «хвалькуватим та загрозливим», щоб «вселити страх Києву і його союзникам»¹⁰⁹. Кампанію залякування розгорнуто відповідно до великих російських спецоперацій: «Двійник» – розповсюдження дезінформації у країнах Заходу; «Матрьошка» – публікації підробленого контенту, який скоординовано розповсюджується у вигляді відповідей на пости у соцмережах, «голосів простих європейців» і т.п.¹¹⁰. Нарощування її синхронізовано

106 Цит. за: https://www.ng.ru/politics/2024-11-21/100_president_21112024.html.

107 Там само.

108 Guerre en Ukraine : Poutine menace de frapper Kiev avec le puissant missile expérimental «Orechnik». <https://www.lefigaro.fr/international/guerre-en-ukraine-kiev-fait-etat-d-attaque-massive-sur-ses-infrastructures-energetiques-20241128>.

109 With Use of New Missile, Russia Sends a Threatening Message to the West. <https://www.nytimes.com/2024/11/21/world/europe/russia-ballistic-missile-ukraine-war.html>.

110 Див.: Наталія Глухова. «Орешник» с ботами. Как и зачем Кремль ведет в соцсетях кампанию по запугиванию Запада баллистическими ракетами, призывая Европу держаться подальше от США. – Новая газета. Европа. – 2024. – 26 ноября.

Фактично це кампанія залякування заявами на кшталт: «поводирі українського режиму канючать у своїх господарів різну військову техніку. Хай ніхто не забуває при цьому, що у нас на озброєнні комплекси

з темпами просування російських військ в Україні, небаченими з перших місяців 2022 р., та очікуваним поверненням Трампа до Білого дому¹¹¹. Старший науковий співробітник дослідницької групи по Росії, Азії та міжнародної торгівлі Норвезького інституту міжнародних відносин М.Блекберг спрогнозував: «Цей театр загроз і контрзагроз напевно продовжиться протягом наступних двох місяців, поки Трамп не вступить на посаду, однак реальність для України залишається похмурою... Росія продовжить атакувати Україну, щоб підірвати її суспільну згуртованість, економічну життєздатність та політичну стабільність»¹¹².

Ставка Путіна на тактику залякування наявним арсеналом російських озброєнь, включаючи ядерні, та хизування тим, що засобів протидії російській зброї на нинішній час не існує (ракетки атакують визначені об'єкти зі швидкістю 10 Махів – це 2,5-3 км за секунду), свідчить про готовність Кремля діяти у контексті російської традиції геноциду¹¹³, а також вказує на те, що російський режим «перестав бачити береги» (stopped seeing the shores), опинився у так званій пастці Фуکیدіда, зміст якої полягає у тому, що, як писав у своїй незавершеній «Історії Пелопоннеської війни» давньогрецький історик, спартанці боялися посилення могутності Афін і зумовлений цим страх призвів до війни. Науковці вивели з цього сюжету правило, яке, переконані вони, майже завжди справджується: коли нова сила загрожує старій, виникає висока ймовірність війни. А позаяк цей висновок спи-

---

«Калібр», гіперзвукові ракетні комплекси «Циркон», які за своїми характеристиками взагалі не мають аналогів у світі».

- 111 Див.: Putin's direct threat to Zelensky as he warns he will hit Kyiv's 'decision-making centres' in retaliation for long-range missile strikes into Russia as latest blitz targets Ukraine's energy network, Daily Mail. <https://www.dailymail.co.uk/news/article-14136575/putin-threat-zelensky-kyiv-retaliation-missile-strikes-russia-ukraine-energy-network.html>.
- 112 Long-Range Strikes Won't Deter Putin. <https://nationalinterest.org/feature/long-range-strikes-won't-deter-putin-213838>.
- 113 Див. на цю тему: Валле Віра. Геноцид ХХІ. Війна на знищення української нації. – Харків: ВД «Фабула», 2024

рається на вибіркоче тлумачення минулих подій, із часом створене ним поле для дискусії тільки ширшатиме¹¹⁴. Особливо на тлі російської агресії під надуманими приводами з історичної царини, та ймовірними перспективами переростання війни в Україні у катастрофу глобального виміру.

Посол України у Великобританії, колишній головнокомандувач ЗСУ В.Залужний¹¹⁵ взагалі заявив, що «у 2024 р. ми можемо абсолютно точно вважати, що розпочалася Третя світова війна», адже «перед Україною стоїть не Росія. Перед Україною стоять солдати з Північної Кореї», «вбивають цивільних людей іранські «Шахеда», «в Україну летять ракети, саме північнокорейського виробництва», «в Україні підриваються китайські снаряди, в ракетах російських застосовуються взагалі китайські деталі»¹¹⁶. У свою чергу, «Economist» попереджає, що світ дедалі більше просувається до настання того, що багато хто називає третьою ядерною ерою: перша була досить загрозливою. Америка і Радянський Союз протистояли один одному, маючи десятки тисяч боєголовок. Друга наступила після закінчення Холодної війни та була спокійнішою. Ядерні резерви зменшились, хоча Індія, Пакистан та Північна Корея вступили до клубу «ядерних держав». Третя ера може нагадати нову Холодну війну, лише більш хаотичну та з більшою кількістю потенційних супротивників. Початок «спецоперації» в Україні та натяки Путіна на потенційну можливість застосування ядерної зброї у відповідь на західні погрози стали віхою на шляху до нової ери¹¹⁷.

114 Див.: Макміллан Маргарет. Війна. Як конфлікти формували нас / пер. з англ. Назар Старовойт. – К.: Лабораторія, 2024. – С.58.

115 Зауважимо першу і доволі незграбну спробу його життєпису - Долгоновська Л. Залізний генерал. Уроки людяності / Людмила Долгоновська. – Х.: Віват, 2024.

116 Валерій Залужний: Ласкаво просимо – Третя світова почалася. <https://www.pravda.com.ua/articles/2024/11/23/7485942/>

117 The perils of the world's third nuclear age. <https://www.economist.com/the-world-ahead/2024/11/20/the-perils-of-the-worlds-third-nuclear-age>.

За прогнозами міжнародних експертів, у 2025 р. взагалі потрібно очікувати немислимого (неймовірного), а відтак ще до кінця не усвідомленого в царині геополітичних перегруповань, подальшого загострення напруженості, розповсюдження ядерної зброї, включаючи її застосування. Звідси – низка питань, на які немає ствердних відповідей. Найголовніші з них: чи зможуть нові лідери виконати те, що обіцяли?; чи змінять свої підходи лідери, які зазнали поразок?; чи скептицизм відносно ролі США у міжнародних справах не почне заохочувати «квартет хаосу» - Китай, Росію, Іран та КНДР – до ще більшого деструктиву?¹¹⁸.

Ситуація, пов'язана з російською агресією проти України, від самого початку стала постійною темою обговорень на різних міжнародних майданчиках, включаючи ООН, НАТО, ЄС, G-20 та «Велику сімку». Створено оборонну міжнародну коаліцію за участі США й 50 держав, яка засідає у форматі «Рамштайн» (оглядачі ще називають її антиросійською (антипутінською) коаліцією на кшталт Антигітлерівської під час Другої світової війни), з метою синхронізації і прискорення надання військової зброї Україні для протистояння російському вторгненню та обговорення підтримки нашої країни після закінчення війни.

Хоча більшість лідерів цих та інших утворень (включаючи Глобальний саміт миру (15-16 червня 2024 р.), на якому було представлено 93 країни, саміт Європейської спільноти (об'єднує 40 європейських держав) переважно сповідують єдині цінності, солідарні в оцінках політики РФ та її можливих подальших наслідків, практичні, а головне – своєчасні, рішення часто підмінюються ними розмитими констатаціями очевидного, приймаються із запізненням (що зменшує, а то й нівелює їх результативність)¹¹⁹ з різних причин – тривалі внутрішні та міждержавні

---

118 Див.: Tom Standage's ten trends to watch in 2025. <https://www.economist.com/the-world-ahead/2024/11/18/tom-standages-ten-trends-to-watch-in-2025>

119 Наочний приклад: тривалий час США відмовляли Україні у праві використання АТАСМС для завдання ударів по російській території. Зробили це лише у листопаді 2024 р., коли вони вже не змінять стратегічної

процедури узгоджень, необхідність зважати на неоднозначні суспільні настрої у своїх країнах, економічні інтереси, зав'язані на Росію, побоювання її ядерного потенціалу й зміцнення союзу РФ з Китаєм. Зрештою, через фрондистську поведінку окремих європейських лідерів, прикладом якої виступає прем'єр-міністр Угорщини В.Орбан. Користуючись перемогою Трампа та теплими відносинами з Путіним, він розхитує європейський консенсус щодо України¹²⁰.

Сигналом послаблення підтримки України Financial Times назвала декларацію саміту G20 у Ріо-де-Жанейро (18-19 листопада 2024 р.), у якій було пом'якшено раніше узгоджену критику «російської спецоперації» й залишено загальні формулювання про «людські страждання», спричинені тисячоденним конфліктом, згадано лише його «негативні наслідки» та віталися «ініціативи на підтримку всеохопного, справедливого і міцного миру»¹²¹. На відміну від саміту «Двадцятки» у 2023 р. в Нью-Делі, у документ 2024 р. не увійшли ні засудження ядерних загроз, пов'язаних з Україною, ні вимоги припинити атаки на продовольчу й енергетичну інфраструктури, ні фраза «Нинішня епоха не повинна бути епохою війни». У ньому знайшлося місце лише для одного параграфу, присвяченого війні в Україні – порівняно із 7-ми у декларації Нью-Делі.

ситуації. Якби таке рішення, як стверджують воєнні аналітики, Україна отримала у 2022-му або у 2023-му рр., то це переламало б хід війни. У ЗМІ можна зустріти навіть твердження, що у такий спосіб адміністрація Білого дому «заборонила українській армії перемагати. Значною мірою – саме через ядерну загрозу Путіна» (див.: Новая газета. Европа. – 2024. – 22 ноября).

Взагалі кожного разу, коли Україна зверталась з проханнями – спочатку поставити їй танки, потім літаки, далі – касетні боеприпаси, а після цього далекобійну зброю – союзники починали думати, давати чи ні. Показуючи таким чином, що вони бояться реакції Росії у відповідь.

120 Див. на цю тему: Бесчелночная дипломатия. <https://novayagazeta.eu/articles/2024/11/23/beschelnochnaia-diplomatiia>.

121 G20 waters down support for Ukraine amid pressure for peace talks with Russia. <https://www.ft.com/content/6e8eb529-b80a-4851-b3b0-6b32ed5063e7.20> waters down support for.

На відміну від західних політиків, «перевага» Путіна полягає у тому, що він, за спостереженнями й оцінками головного редактора «Незалежної газети» К.Ремчукова, «виробляє усі принципи рішення особисто, на основі власної компетенції, компетентності й відчуття історичної відповідальності... Завдання забезпечення безпеки країни та захисту росіян і російськомовних в Україні, що постало перед Путіним з 2014 року, перетворилось для нього у головний екзистенційний сенс правління. Передати владу будь-кому до остаточного, закріпленого міжнародними гарантіями рішення цього питання, він не може. Оскільки це означало б передачу наступнику не стільки влади, скільки солідного пакету невирішених проблем. На сьогодні людей в оточенні Путіна, спроможних вирішувати проблеми краще за президента, немає. Він це знає і твердо у цьому переконаний.

Путін не збирається йти у відставку. На початку вересня (2024 р. – Авт.) в Туві дівчинка-школярка поцікавилась у президента: «Як би ви провели свій день, коли б ви були звичайною вільною людиною, тобто не президентом?»», Путін відповів коротко і виразно: «Мені складно так зараз себе уявити, в умовний спосіб щось викласти». Це найважливіший меседж останнього часу і для своїх, і для чужих: у власних «сценаріях майбутнього виходьте з факту моєї присутності на чолі Росії»¹²².

Якщо відсепарувати з цієї розлогої цитати вже ритуальні похвали російському правителю, то в сухому залишку в ній чіткіше проглядатимуться два основоположних моменти: перший – він одноосібно приймає (і надалі прийматиме) усі ключові рішення, як це, скажімо, було відносно анексії Криму й вторгнення в Україну чи залучення того ж північнокорейського контингенту до «СВО»¹²³; ставши «не просто наступником, а людиною, якій

122 https://www.ng.ru/politics/2024-10-16/1_9116_ed.html.

123 Щодо звернення за допомогою «живою силою», то це неординарна ситуація: правителі Росії не часто просили закордонної підтримки у війнах: у 1471 р. московський князь Іван III у «хрестовому поході» проти новгородців об'єднав сили союзних йому Псковського і Тверського

вручили країну у подарунок за лояльність і готовність забезпечити безпеку колишньому президенту та його сім'ї»¹²⁴; другий – Путін за жодних обставин не полишить Кремль з доброї волі¹²⁵.

У західних лідерів і політиків вже усталені оцінки Путіна-правителя і Путіна-людини. Звісно, більш-менш відверто вони почали їх висловлювати після завершення своєї політичної чи державної кар'єри. Наприклад, Б.Обама скептично порівнював його зі «знудженим учнем за останньою партою», а Росію – з «регіональною силою»¹²⁶. Присвятивши немало частину мемуарів відносинам з лідерами РФ у 2009-2011 рр., він порівнював Путіна з чоловіками того типу, які колись заправляли чиказькою мафією¹²⁷. Б.Клінтону Путін видався людиною «з достатньою твердістю та волею, щоб

князівств та попросив підтримки військами у Касимського ханства – залишку Золотої орди. Але довершити розгром Новгороду йому вдалося лише у 1477 р.; Іван IV Грозний вперше в російській історії почав регулярно використовувати західноєвропейських найманців, зокрема, німецьких ландскнехтів; Василь Шуйський вперше застосував іноземні полки всередині держави проти власних бояр і селянсько-козацьких повстань, а згодом заключив угоду зі шведським королем Карлом IX для боротьби проти Лжедмитрія. Утім, його перемоги виявились пірровими; зазнавши принизливої поразки від шведів під Нарвою у 1700 р., Петро I почав залучати для вибудови армії іноземців. У 1719 р. російську армію поповнив німецький корпус. Водночас він розмістив на території Німеччини 9 своїх полків для закріплення впливу Росії на балтійському узбережжі; у складі радянських військ у роки Другої світової війни воювали кавалеристи з формально незалежної Туви, піхотинці, десантники й танкісти з Чехословаччини, Югославії та Польщі, а також французьке авіаційне формування «Нормандія-Неман».

124 Алексей Навальный. Патриот. – Издательство One Book Publishing, Литва, 2024. – С.172.

125 У своїх мемуарах під назвою «Свобода» колишня канцлер Німеччини А.Меркель згадує, що якось в ході дискусій щодо членства України в НАТО Путін сказав їй: «Ти не будеш канцлером вічно. І тоді вони (Україна і Грузія – Авт.) стануть членами НАТО. І я хочу це попередити». І я подумала: ти також не будеш президентом вічно».

126 Цит. за Маргон Кеті. Канцлерка. Дивовижна одіссея Ангели Меркель / пер. з англ. Дмитро Кожедуб. – К.: Лабораторія, 2021. – С.113.

127 Див.: Barack Obama. A Promised Land, Penguin, 2020.

захищати інтереси Росії»¹²⁸, оскільки він лише починав президентське сходження, а відтак не встиг ще показати себе на «повний зріст». Тоді як Джордж У. Буш мав можливість переконатися, як російський президент «залякав прикордонні демократичні держави й використав енергетику як економічну зброю»¹²⁹. Якщо Путін зачарував Д.Трампа, якого, за свідченням А.Меркель, взагалі «заворожують політики з автократичними та диктаторськими рисами»¹³⁰, то для Дж.Байдена він був у різні періоди «воєнним злочинцем», «смертоносним диктатором» та «справжнім бандитом» (якось він розповідав, що під час зустрічі віч-на-віч з Путіним у Москві в 2011 р., подивившись йому у вічі, сказав: «Не думаю, що у вас є душа». За словами Байдена, той відповів йому: «Ми розуміємо один одного»), з яким доводиться мати справу, зважаючи на ядерний потенціал Росії¹³¹.

Говорячи про очікування, розчарування і занепокоєння політикою Путіна та зрештою, про її несприйняття, вони здебільшого залишали поза увагою особистісні мотиви, що впливали на його рішення та практичні дії, окрім офіційно заявлених ним. Таких же помилок припускаються журналісти, експерти і науковці, які говорять та пишуть про нього. Хоча, на наше переконання, звертаючись до будь-яких постатей, не можна обійтися без розуміння того, якими та ким вони були від своїх початків. Не дослі-

---

128 Клінтон У.Дж. Моя жизнь / Уильям Джефферсон Клінтон; Пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – С.974.

129 Джордж Буш. Ключевые решения / Перевод с англ. О.Акимовой, М.Козыревой, Е.Ганиевой. – М.: ЗФО «ОЛМА Медиа Групп», 2021. – С.491.

130 Цит. за: Wie sie es erlebt hat. <https://www.zeit.de/2024/49/freiheit-angela-merkel-memoiren-biografie-erfahrungen>.

Див. також з цього приводу: Джон Болтон. Кімната, де це сталося / Джон Болтон; пер. з англ. Г.Пшеничної, Л.Яким, Е.Коротяєвої, Н.Дерев'янка. – Х.: Віват, 2021; Волф М. Огонь и ярость. В Белом доме Трампа / Майкл Волф. – М.: АСТ: CORPUS, 2018; Вудворд Б. Страх: Трамп в Белом доме / Боб Вудворд. – М.: Альпина Паблишер, 2019; Bob Woodward. War, Simon & Schuster Ltd, 2024

131 Див.: Franklin Foer. The Last Politician: Inside Joe Biden's White House and the Struggle for America's Future, Penguin Press, 2023.

дивши місця й середовища їх народження, особливостей доби, на яку припало їх зростання та становлення, ми повною мірою не зможемо осягнути логіку та зміст їхнього лідерства. Адже кожен суспільний стан творить власну політичну й світоглядну атмосферу – сукупність норм, вихідних засад, переконань, звичаїв і практик поведінки. Тобто людей певного типу як колективну відповідь на запит часу щодо формування тих, хто народжується й живе на цьому історичному етапі. Лапідарне визначення такої думки знаходимо у східному афоризмі про більшу схожість людей із часом, аніж зі своїми батьками. Ібн-Арабшах дає такий його розгорнутий виклад: «Людина, та й усі тварини, є такою, якою її робить буття й місце, вона слідує за відмінностями у звичаях самого часу. Час же – як посудина, а людина – як вода. Вона виповнює її своєю сутністю: темна, якщо темне, світла, якщо світле. Тому кажуть: колір води – колір посудини. І ще кажуть: люди більше схожі на свій час, ніж на батьків»¹³².

Водночас далеко не позбавлені сенсу й мають право на життя твердження, що в сукупності обставин і можливостей для становлення кожної людини ключову роль відіграє походження – не просто в контексті того, де виросла вона чи її батьки, а в більш глибокому вимірі – де виросли їхні «прадіди, прапрадіди й навіть прапрапрадіди». Зважаючи на те, що формування особистостей відбувається «під потужним впливом культурної спадщини, і якби вони захотіли змінитися, то повинні були обов'язково враховувати своє історичне минуле»¹³³. Наголошуючи на глибокому корінні й тривалості культурної спадщини, дослідники проблеми лідерства та аутсайдерства доводять: «вона залишається майже незмінною від покоління за поколінням, навіть після того, як зводяться нанівець економічні, соціальні й демографічні чинни-

---

132 Цит. за: Игнатенко А.А. Зенит исламской мысли: в 3 т. Т.1. Как жить и властвовать: политическая культура исламского Средневековья. – СПб.: Алетейя, 2016. – С.274.

133 Гладуэл Малкольм. Гении и аутсайдеры: Почему одним все, а другим ничего? – 7-е изд. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2017. – С.132.

ки, які породили її. Вона відіграє настільки важливу роль у формуванні поведінки та сприйняття, що ми вже не уявляємо собі без неї довколишній світ»¹³⁴.

Для розуміння того, що рухає президентом Путіним, необхідно першочергово поцікавитися питаннями: де він народився, за яких умов проходило його дитинство, як і в якій сім'ї він зростав, у яких специфічних обставинах та під впливом чого формувався його характер. Беручи, звісно, до уваги застереження Ф.Ніцше, що «спадковість» як щось повністю неояснюване не може бути використана для пояснення, а лише для окреслення, фіксації відомої проблеми»¹³⁵, як і те, що до неї він зараховував «найстрашніший, найважливіший внутрішній поклик людини – прагнення влади...»¹³⁶. А потреба в ній, за спостереженнями психологів, **виникає, як правило, у людей з особистісними дефіцитами: дефіцит уваги з боку батьків та дитячої недограності** (коли дитина «не награлася» у своєму дитинстві); **дефіцит позитивних оцінок у період становлення особистості, зрештою – фізичні вади, що породжують комплекс неповноцінності і т.п.** У підсумку, за законом Шутца, політик поводить себе з підлеглими так, як батьки це чинили по відношенню до нього¹³⁷... Їх жадобу до влади всесвітньо відомий психолог і філософ Е.Фромм розглядав як найхарактернішу форму виявів садизму, слабкості, а не сили, свідчення їхньої неспроможності вистояти самотійно та жити, спираючись на свій власний потенціал. Вчений доводив, що часто такі відхилення маскуються турботою про оточення: я маю право керувати вами, тому що краще знаю, що вам потрібно, я настільки унікальна особистість, що мені належить повне право управляти іншими¹³⁸.

134 Там само. – С135.

135 Ніцше Фридрих. О влади. – М.: АСТ, 2016. – С.267.

136 Там само. – С.298.

137 Schutz W (1966) The Interpersonal Underworld (Update version based on 1958 work). Palo Alto, CA: Scienca and Behavior Books.

138 Див.: Еріх Фромм. Втеча від свободи. – Харків: Фоліо: «Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля». 2019.

Цікавими, повчальними і наочними видаються накладання таких наукових заключень психологів на політичний портрет Путіна. І підкріплення їх у цьому плані книгами польської журналістки Кристини Курчаб-Редліх, яка тривалий час працювала у Москві й вивчала путінську «історію» та наважилась оприлюднити те, що разюче дисонує з офіційною біографією російського президента: про його дитинство, біологічних батьків, місця народження й проживання до переїзду у Ленінград. Якщо зібрана нею інформація хоча б частково відповідає дійсності (а її ніхто на офіційному рівні не спростував), то стає зрозумілим, чому він тиранізує і свій народ, і половину світу, чому в нього немає емпатії до людей навіть на фізіологічному рівні¹³⁹.

Про першовитоки цього йдеться у романі В.Єрофєєва «Великий гопник. Записки про живу і мертву Росію»¹⁴⁰. У ній письменник шукає джерела путінізму у пітерській підворітні та в глибинах російського позасвідомого, розмірковує про причини російського тоталітаризму і війни проти України. Співставляє світосприйняття Путіна з «кладовищем дитячих образ», які виховали його цінності, говорить про нього як про потенційного Герострата, що «бажає зруйнувати увесь той світ, який не захотів йому підкоритися», а шантаж ядерним ударом називає самовбивчим виявом його волі до влади. Говорячи про «російське щастя» у домінуванні, письменник звертає увагу на дуже важливу обставину: Путін мислить і говорить зрозумілими для росіян категоріями, повсякденність яких просякнута латентним мілітаризмом навіть у мирний час, ігноруванням розуму і агресивною вірою у своє історичне покликання, а відповідно помстою за скептицизм у ставленні Заходу до «російської цивілізації». Вони бачать у ньому себе. «Великий гопник» називає побіжними вину-

139 Див.: Krystyna Kurczab-Redlich. Wowa, Wołodia, Władimir. Tajemnice Rosji Putina. Warszawa MMXXII; Glowa o Mur Kremla. Nowe fakty. Warszawa, 2012.

140 Див.: Виктор Ерофеев. Великий гопник. Записки о живой и мертвой России. – Berlin: Издательство: ISIA Media Verlag, 2024.

ватцями війни в Україні тих, із дитинства яких зачепили за живе, принизили, проігнорували, навчили «бити першим». Від цього картина великої трагедії складається з тисяч деталей і набуває більшої реалістичності¹⁴¹.

Очевидно, що на науковому рівні потрібно поглибити осмислення заявленої нами проблеми, поширивши його на глибинні обставини, які виходять за межі вже ustalених пояснень російської агресії, привносять у неї підвищену жорстокість по відношенню до українського народу, належних йому матеріальних та культурних цінностей і водночас абсурдність у частині публічних звинувачень Києва. Від вчених вимагається смілива наукова чесність та піднесення їх голосу розуму не тільки у розвінчуванні будь-яких намагань «виправляти» минуле, «лікувати» образи й комплекси війською, а й для підштовхування лідерів, політиків та політичних еліт до відповідальних дій на засадах міжнародного права, моралі та ненадуманих реальностей. Тим більше, що вони, очевидно, не надто добре обізнані відносно того, до чого призводила у минулому політика умиротворення агресора. Зокрема, у Мюнхені у 1938 р., коли повірили, що Гітлеру потрібне лише відновлення історичної справедливості врегулюванням декількох територіальних спорів та повернення належного місця Німеччині у світовій політиці.

Тоді в Англії та в Америці з розумінням було сприйнято міркування, що після Першої світової війни Німеччину несправедливо принижено, а прихід Гітлера до влади – закономірна суспільна реакція на це. І якщо піти йому на зустріч, то справедливість буде відновлено, а з Німеччиною – досягнуто можливість співпрацювати. Чехословаччину було визнано відповідальною за пригноблення судетських німців.

Промовистий факт: незадовго до Мюнхена резиденцію фюрера відвідав голова Палати лордів віконт Е.Галіфакс¹⁴², щоб повідо-

---

141 Див. також: <https://novayagazeta.eu/articles/2024/11/10/mednyi-kolobok>.

142 Гітлер дуже намагався справити на гостя якнайкраще враження. Він навіть

мити йому: Велика Британія не матиме принципових заперечень, коли Німеччина захоче приєднати Австрію, Чехословаччину, вільне місто Гданськ і польське Помор'я, якщо лишень зміни кордонів відбудуться мирно. Хоча остання умова Гітлеру не сподобалась, британська пропозиція підтвердила його переконання, що англійці й пальцем не поворухнуть, якщо «німці захочуть переставити меблі в усій Центральній Європі на власний смак. Крім того, коли 21 лютого 1938 року лорд Галіфакс став державним секретарем Його Королівської Величності в закордонних справах, Гітлер міг відчутти себе достоту захоченим якнайшвидше перевірити на практиці, чи залишаються в силі переказані йому пропозиції»¹⁴³.

Блефуючи й погрожуючи застосуванням сили, Гітлер переміг. Переговори завершилися «Мюнхенською змовою». Хоча, нагадаємо, у 1938 р. ядерної зброї не було, співставними були арсенали звичайних озброєнь. Зате Чемберлена піднесли як мудрого лідера, який зумів наважитись на єдино правильний крок, що дозволив уникнути війни в Європі у критичній для неї ситуації. Більше того, правлячі кола Заходу, першочергово Європи, а не лише Сталін, підігравали нацистам, вступали з ним у союзні, васальні відносини; посли надсилали оптимістичні телеграми лідерам своїх країн про можливість і необхідність співпраці з нацистами¹⁴⁴. Через рік

одягнув смокінг і чекав на нього перед дверима резиденції. Вийшовши з автомобіля, Галіфакс вирішив, що його зустрічає лакей, і захотів віддати йому верхній одяг. Ситуацію врятував міністр закордонних справ К.фон Нойрат, який пошепки застеріг гостя: Фюрер!

143 Маєвський Пйотр. Коли спалахне війна? Аналіз кризи / з польської переклав Андрій Павлишин. – Львів: Локальна історія, 2024. – С.60-61.

144 Див.: Изюмов А.И. Гитлер и европейские элиты. Правящий класс Европы на службе Третьего Рейха. – М.: Книжный мир, 2023.

Виятком у цьому плані був посол США в Німеччині (1933-1938 рр.) У.Додд, який, без жодних коливань, сміливо засуджував нацистський режим, відкрито виступав проти порушення прав людини в Німеччині, а відтак відчував на собі ворожість з боку Гітлера та його підручних (Додд У. Дневник посла Додда. 1933-1938 / Пер. с англ. В.Мачавариани и В.Хинкина. – М.: Грифон, 2005).

На цю тему див.: Ларсон Э. В саду чудовищ. Любовь и террор в гитлеровском Берлине / Э.Ларсон. – «Альпина Диджитал», 2011.

Гітлер напав на Польщу, спалахнула Друга світова війна. У такий спосіб Захід намагався уникнути великої війни, але по суті захоплював агресора до дій Мюнхенською угодою, яка стала кульмінацією політики умиротворення, брутально знищивши міжнародне право на угоду ілюзорному миру. Президент Чехословаччини тоді пророчо констатував: це зрада, яка сама себе покарає. Західні демократії отримали і війну, і ганьбу.

Оскільки за нинішнього ускладнення міжнародної обстановки світ з особливою увагою слідкує за позицією США, знову ж таки потрібно нагадати: президент Рузвельт промовчав у 1938 р. з приводу Мюнхену, не вступив у війну ні в 1939-му, ні в червні 1941-го. Зробив це лише після нападу японців на Перл-Харбор (грудень 1941 р.). А сьогодні, коли неоімперська поведінка Росії стає дедалі відчутнішим чинником напруження у міжнародних відносинах, «московський фактор» політики Сполучених Штатів щодо України залишається все ще досить відчутним. У цьому – одна з ключових причин непослідовності та вагань Білого дому у залученості в необхідних обсягах до підтримки українського уряду в протидії російській агресії. З точки зору власних інтересів США таку «зацикленість на Москві» головним чином можна пояснити їх всепоглинаючою увагою до стратегічного трикутника США-Китай-Росія, нагальною необхідністю знаходження у ньому підтримки однієї з цих двох країн. Зрозуміло – слабшої, яку бажано зробити зговорливою. З Другої світової війни для Америки сильнішим бачився Радянський Союз, тому вона надавала перевагу налагодженню відносин з КНР. Зараз ситуація інша: Китай зміцнів, Росія оцінюється як регіональна держава з великим ядерним арсеналом. Політична логіка диктує Білому дому необхідність діяти так, щоб остаточно не підштовхувати Москву в китайські обійми¹⁴⁵. Та не допустити ефективної взаємодії

145 У 1896 р. було підписано першу таємну російсько-китайську оборонну угоду, яку офіційні особи в РФ намагаються не згадувати, а в Пекіні проклинають як період приниження Китаю іноземними загарбниками після поразки у війні з Японією. Тоді він був вимушений шукати

в трикутнику Росія-Індія-Китай, якої домагався ще прем'єр РФ Є.Примаков. Але тоді це йому не вдалося через війну між Китаєм та Індією у Гімалаях, суперечності між якими не залагоджені до цього часу.

Тому з урахуванням усіх можливих парадигм відносин у цьому стратегічному трикутнику, він вибудовував і вибудовує свою політику відносно підтримки України з кінця ХХ століття. Звісно, Росія не подобається Сполученим Штатам, але для них критично важливо не допустити подальшого зміцнення її стратегічного партнерства з Китаєм, координації між РФ і КНР ядерних загроз та підключення до них Північної Кореї. Раніше Білий дім «вважав маловірогідним», що супротивники США досягнуть цього, але, як написала *The New York Times*, «зароджуване партнерство» Росії й Китаю, а також те, що КНДР та Іран поставляють Росії звичайне озброєння для війни в Україні, «докорінно змінили погляди Вашингтону»¹⁴⁶.

Юджин М.Фішел, який 30 років працював на американський уряд, у своєму унікальному дослідженні «Московський фактор. Політика США щодо суверенної України та Кремль» констатує: «Адміністрація Джорджа Буша-старшого сприйняла прагнення

союзництва з Росією, платою за яке стало надання їй концесії на будівництво Китайсько-Східної залізниці та права користуватися портом у Китаї. За це Росія не визнала умов Сімоносекського договору, за якими переможений Китай поступався Японії Формозою (Тайванем), Ляодунським півостровом з Порт-Артуром і зобов'язувався сплатити 200 млн. тaelей контрибуції. Російський міністр закордонних справ Лобанов-Ростовський організував дипломатичний тиск трьох держав – Росії, Німеччини і Франції – на Японію для захисту недоторканності Китайської імперії.

Договір про добросусідство, дружбу й співробітництво між Росією і Китаєм від 16 липня 2001 р. передбачає лише консультації, але не надання воєнної допомоги у випадку агресії проти одного з його учасників. Разом з тим фактична підтримка Пекіном російської війни в Україні є надзвичайно важливою для Москви. Раніше китайці називали росіян старшими братами. Тепер ними стали китайці.

146 <https://www.nytimes.com/2024/08/20/us/politics/biden-nuclear-china-russia.html>.

України до незалежності несхвально, бо воно кидало виклик президентській зацикленості на Москві, Горбачові, а згодом і Єльцині. І за часів адміністрації Буша-старшого, і за часів адміністрації Клінтона уряд США вважав спроби Києва використати ядерну проблему для демонстрації, відстоювання та захисту власних інтересів України некорисними, провокаційними та навіть гідними відвертого знуцання»¹⁴⁷. І далі: «Україна рідко була в центрі уваги будь-якої адміністрації США через брак інструментальної причини... І хоча всі адміністрації... посилалися на важливість України в тому чи іншому контексті, такі настрої могли бути здебільшого викликані усвідомленою необхідністю заспокоїти Київ та українську діаспору, а не глибоко вкоріненими стратегічними міркуваннями»¹⁴⁸, «...американці протягом десятиліть звикали думати про Росію та СРСР, разом із його різними складовими частинами, як про одне й те саме» та «...навіть розпад СРСР і поява дванадцяти незалежних країн із його уламків ще не зруйнували уявлення про взаємозамінність між «Росією» та «Радянським Союзом»¹⁴⁹.

Частковий, але промовистий приклад з науково-освітянської сфери: менше ніж у 1% університетів у Північній Америці, зокрема у США, викладають українську мову в межах академічної програми, переважно вона є факультативною. За останні 20 років захищено лише кілька дисертацій з української мови. І як не дивно, з початком війни на Заході посилилося зацікавлення не українською мовою, а російською. Скажімо, за другу половину 2022 р. відкрилося більш як 10 професорських посад з російської мови, літератури і культури. За останні чверть століття це найбільший сплеск зацікавлення та виділення коштів на росій-

---

147 Фішел Ю. Московський фактор. Політика США щодо суверенної України та Кремль / Юджин М. Фішел; пер. з англ. М.Піщик. – Х.: Віват, 2023. – С.267.

148 Там само. – С.275.

149 Там само. – С.276.

ську мову і культуру¹⁵⁰. Очевидно, з урахуванням такої ситуації Планом внутрішньої стійкості України передбачено створення великої культурної коаліції та, зокрема, реалізацію формату «культурного Рамштайну», розвиток культурної дипломатії для просування українських наративів через культурні та мистецькі проекти за кордоном, створення сучасних культурних проєктів, культурної інфраструктури, українського контенту, який здатен повністю замінити російський контент. Звучить правильно і багатообіцяюче, питання лише в тому, щоб все це не загубилось у розмаїтті проєктів, продукування яких поставлено на такий собі політичний конвеєр. Досить нагадати лише указ президента «Про історично заселені українцями території Російської Федерації» (24 січня 2024 р.), за яким практично нічого не зроблено хоча б для підготовки плану заходів з реалізації визначених ним завдань.

Нам бачиться, що нагадування на історичну тематику сучасним державним діячам потрібні для застереження від можливих новітніх «Мюнхенських змов», варіанти яких, судячи з повідомлень ЗМІ та висловлювань окремих політиків про необхідність бути реалістами, вже блукають привидами в європейських столицях та отримали інтенсивне звучання у Вашингтоні після обрання Д.Трампа президентом. Зі зверненням до України та її прихильників із закликком розглянути дипломатичні шляхи припинення війни виступила Меркель, яка, за її словами, як канцлерка зробила все, щоб запобігти такій ескалації. При цьому повторила вже «ритуальні» закликання європейського політикуму, що Росія не повинна виграти цю війну. При цьому значна його частина, як у свій час і Меркель, ухиляється від розгляду питання навіть про запрошення України до НАТО. З цього приводу Україна звернулася до альянсу 29 листопада 2024 р., пояснюючи що «офіційне запрошення вже зараз покаже президенту Володимиру Путіну, що він не досягне однієї з головних своїх цілей –

---

150 Див.: Вісник Національної академії наук України. – 2023. - №1. – С.37.

попередити вступ Києва до НАТО»¹⁵¹. Але серед 32 країн немає консолідованого розуміння навіть і в цьому питанні, у тому числі від домінуючої держави – США.

Вдаючись до «витонченого дипломатичного маневрування», «український лідер, – як написало Politico, – запропонував закінчити «гарячу фазу війни» і прийняти Україну до НАТО з умовою, що «ядерна парасолька альянсу розповсюджувалася б на 80% території, як і раніше підконтрольній Києву»¹⁵². Під таким формулюванням малося на увазі, що «Росія збереже фактичний контроль за Донбасом і Кримом, але без визнання Києвом їх входження до Російської Федерації або офіційної поступки територією, що, своєю чергою, безперечно викличе гнів фронтовиків та значного числа українців»¹⁵³, зробить сумнівним «політичні перспективи українського лідера, якщо той спише з рахунків майже чверть країни»¹⁵⁴. Експерти й політики сходяться на тому, що ні Зеленський, ні Путін не зацікавлені у швидкому вирішенні питання, тому що обидва вважають, що воно буде досягнуто за їх рахунок»¹⁵⁵.

Судячи із публікацій у зарубіжних ЗМІ, за начебто таємним планом Путіна передбачається поділ України на три частини: увесь Схід (Донецька, Луганська, Запорізька і Херсонська області) та Крим повинні відійти Росії; другу за величиною частину (включаючи Київ, Суми і Одесу) – перетворити на «проросійське державне утворення»; залишок України віднести до «спірної території», про долю якої «Росії належить домовитися із сусідніми державами: Угорщиною, Польщею та Румунією». Стверджується,

---

151 Ukraine asks NATO for membership invite next week, letter shows. <https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-asks-nato-membership-invite-next-week-letter-shows-2024-11-29/>.

152 Zelensky's diplomatic play for Trump. <https://www.politico.eu/article/ukraine-president-volodymyr-zelensky-diplomatic-play-donald-trump/>.

153 Там само.

154 Там само.

155 Там само.

що «Путін хоче представити свій фантастичний план про розчленування України майбутньому президенту США Дональду Трампу»¹⁵⁶.

Для більшої правдоподібності у цьому «секретному документі» також йшлося про чотири можливих сценарії розвитку світової обстановки найближчими роками: «побудова багатополярного світу» (великі держави ділять його між собою); «регіоналізація/хаос» (послаблення міжнародного порядку). Тут же стверджується, що в обох випадках Росія переможе Україну і тоді ситуація у світі буде розвиватися «прийнятно». Але якщо конфлікт буде заморожено або Росія програє, то зауважується можливість двох інших сценаріїв: «домінування США і Заходу»; «перетворення Китаю на провідну світову державу». Зрозуміло, що Москва вважає обидва сценарії «несприятливими»¹⁵⁷. Однак очевидним з усього цього є одне: у своїй сукупності і кожен із сценаріїв адресовані Кремлем різним складовим світової спільноти та покликані утримувати їх від протидії Росії, а в її союзницьких обіймах, або орієнтувати решту країн на нейтральну позицію щодо РФ. Як на нашу думку, подібного роду плани і сценарії – це чергові російські пропагандистські «вкидання» та реалізація, за термінологією спецслужб, активних заходів.

Адже на останньому у 2024 р. традиційному семінарі для віце-губернаторів, які проводить Кремль, до них було доведено установку, що «кінець СВО буде і до нього потрібно бути готовим. Майбутні результати СВО повинні розцінюватися в суспільстві як перемога, хоча різні соціальні групи вже сприймають її по-різному: для «розгніваних патріотів» вона означає одне, для «лібералів» – зовсім інше. Тому з точки зору АП (адміністрації президента – Авт.), належить орієнтуватися на «спокійну більшість», яка буде задоволена досягненням визначених прези-

156 Putins Ukraine-Geheimplan enthüllt. <https://www.bild.de/politik/ausland-und-internationales/putins-plan-zerschlagung-der-ukraine-in-geheimdokument-enthueellt-6740a8ab1ecae87021450835>.

157 Там само.

дентом цілей (денацифікація і демілітаризація України), а також збереженням за Росією нових територій»¹⁵⁸. В інтерпретаціях, які міністр закордонних справ РФ Лавров озвучив в інтерв'ю американському журналісту Т.Карлсону, вони виглядають так: Україна без НАТО. Жодних західних військових баз в Україні і навчань за участю іноземних військ; публічне скасування Зеленським указу про заборону переговорів з Путіним; відмова від законів, що забороняють російську мову, культуру, ЗМІ, УПЦ; РФ готова бути серед країн, які нададуть Україні гарантії безпеки; у РФ немає наміру знищувати український народ. Вони брати і сестри росіянам; якби в Україні у 2014 р. не стався «держпереворот», то вона існувала б зараз у колишніх кордонах із Кримом у її складі; врахування усіх реалій на землі за фактом входження до складу РФ чотирьох нових регіонів.

Для України небезпечним виглядає можливість миру у вигляді «напівфабрикату» у випадку американсько-російських домовленостей, за які від неї вимагатиметься ще й «фунт плоти» (вислів бере свій початок із п'єси Шекспіра «Венеційський купець», де лихвар Шейлок дав купцю Антонію позичку в обмін на право вимагати фунт м'яса з його тіла), що, утім, Києвом вже запропоновано Білому дому у вигляді спільного освоєння видобутку рідкоземельних мінералів. Провідником цієї ідеї від американського політикуму виступив сенатор Л.Грем, заявляючи, що США просто зобов'язані ними скористатися: «Це конфлікт через гроші. Люди мало про це говорять. Але знайте, Україна – найбагатша в усій Європі країна за рідкоземельним матеріалом. Таких рідкоземельних матеріалів там на суму від двох до семи трильйонів доларів, і це дуже важливо у XXI столітті. Україна готова вести справи з нами, а не з росіянами. Тому в наших інтересах зробити так, щоб Росія не заволоділа цією країною»¹⁵⁹.

---

158 <https://www.kommersant.ru/doc/7344159>.

159 Do It for the Mineral Wealth! <https://www.nationalreview.com/corner/do-it-for-the-mineral-wealth/>.

Щоб покласти кінець найбільшому конфлікту в Європі з 1945 р., Трампу потрібно подолати непоступливість Москви, обурення Києва та роз'єднаність європейців. Проблема ще й у тому, що «союзники Америки з такою впевненістю розмірковують про те, що Трамп не зрадить Україну, скоріше з надії, ніж з переконання»¹⁶⁰. Багато значитиме вже навіть те, наскільки ствердними виявляться прогнози політико-експертного середовища, що Білий дім за Трампа буде демонструвати «круту любов» до України (термін належить одній американській організації, яка закликала ставитися до важких дітей з любов'ю і вимаганням від них суворої дисципліни).

Публічний провал США в Афганістані упевнив Путіна у тому, що вони слабкі й безвольні, а відтак віддадуть йому Україну. Але в останні дні 2024 р. американська адміністрація отримала чудову нагоду спостерігати *failure of deterrence* Кремля. А разом з ними й уряди, які висловлювали солідарність з російською версією багатополярності, та інші представники глобальної більшості. «Стрімке падіння союзного режиму у Сирії, – констатував старший науковий співробітник Берлінського центру Карнегі з вивчення Росії і Євразії О.Баунов, – наочна ілюстрація граничної, точніше позамежної, яка виходить за межі, раціональної політики концентрації Володимира Путіна на Україні. Заради неї він готовий пожертвувати буквально усім, включаючи власні попередні успіхи. Хоча керівники російського режиму постійно намагаються подавати себе холоднокрівними реалістами, реальну політику у Кремлі давно замінила геополітика, а її, у свою чергу, – політика на українському напрямку»¹⁶¹. Нам бачиться, що втрата Сирії, як єдиного воєнно-політичного успіху Росії далеко від власних кордонів, підвищить її ставку на війну в Україні, щоб компенсувати поразку у протистоянні з Заходом, сформувати

160 How will Donald Trump handle the war in Ukraine? <https://www.economist.com/briefing/2024/11/27/how-will-donald-trump-handle-the-war-in-ukraine>.

161 Цит. за: Meduza. – 2024. – 9 декабря.

новий образ перемоги над ним саме на українському театрі бойових дій.

Потрібно мати на увазі, що багато у чому Сирія стала для Путіна полігоном перед вторгненням в Україну – у військовому плані та пропагандистському вимірі. Саме там Кремль відточував ті підходи, які використовує, щоб виправдовувати військові злочини в Україні й розповсюджувати світом свої пояснення того, що відбувається у цій війні. Вже тоді російські пропагандисти вдавалися до слів «фейки» і «провокації» щодо будь-яких фактів, які не відповідали позиції Москви, називали західні держави «посібниками терористів», говорили про «вимушені дії на випередження» та використовували широкі жести на зразок концерту у Пальмірі, щоб відволікти увагу світу від військових злочинів, постійно апелювали до того, що російські військові надають допомогу мирним жителям, що операцією у Сирії Росія не порушила жодного пункту міжнародного права і навіть попросила дозволу у Ради Федерації на використання її збройних сил за кордоном, запевняли, що Росія тут назавжди. Точно так же, як Путін у вересні 2022 р. стверджував: населення Луганської, Донецької, Херсонської і Запорізької областей «стає нашими громадянами, назавжди»¹⁶².

Навіть коли Україну примусять пристати на не вигідні умови Путіна, це не призведе до завершення російсько-українського конфлікту. По-перше, путінські глобальні претензії нікуди не зникнуть. По-друге, надто багато життів втрачено, завдано величезних руйнувань – економічних, матеріальних і культурних, щоб «українці взяли й забули, що з ними зробили. ...Залити кров'ю землі України нескоро просохнуть»¹⁶³. І в українському випадку не спрацює твердження Шарля де Голля: ніщо не висихає швидше за кров.

162 Див. на цю тему: <https://novayagazeta.eu/articles/2024/12/11/vyuchen-nye-uroki>.

163 How to negotiate with Russians. Spectator. <https://www.spectator.co.uk/article/how-to-negotiate-with-russians/>.

Якщо зло, яке пов'язане з агресією Росії, не знешкодити, воно неодмінно буде множитись. І не обмежиться лише Україною. «Історична Росія» простягнеться набагато далі, що добре розуміють у балтійських країнах і Польщі, та над чим, очевидно, замислюються у Фінляндії й пострадянських державах. Звісно, історія ніколи не повторюється один до одного. Але вибір, що постає сьогодні перед лідерами західного світу, дуже схожий з передднем Другої світової війни та тим вибором, який тоді було зроблено.

Тому не слід нехтувати цією аналогією навіть за умови можливої критики, що у ній простежується намагання формувати штучну зрозумілість та закономірність сьогодення підбиранням історичного матеріалу для його наочного й загостреного суспільного сприйняття. Вона потрібна для повнішого відчуття драматичної складності моменту. Тим більше, що у нас нічого немає у цьому плані, окрім минулого, немає інших прикладів та історій, на які ми могли б спиратися. В іншому випадку велика стратегія (*grand strategy*) міжнародного поступу зведеться до констатацій масштабування війни.

HISTORICAL PATTERNS AND POLITICAL CLAIMS: TOTALITARIAN PRACTICE IN RUSSIAN EXECUTION

*Volodymyr LYTVYN – Academician of the National Academy
of Sciences of Ukraine*

The scientific work continues the author's analysis of Vladimir Putin's historical «research», which is based on the thesis that Ukraine is a «part of Russian civilization».

The author shows how the social mobilization of all segments of the population in Russia is aimed at restoring «historical justice» and countering the West's “creeping expansion” into areas of Russian interest. The canons of state historical memory are being «clarified», decisions on the rehabilitation of Soviet citizens are being revised, and control and repression of disloyal Russians are being intensified.

The study draws parallels between the policies of modern Russia and pre-war Germany in these areas.

It also examines figures whom Putin imitates in his interpretation of history – Ivan the Terrible and Stalin.

The author highlights Putin's use of nuclear blackmail. In his opinion, the current situation is comparable to the eve of the Second World War, when Europe tried to appease an aggressor, while today the «Moscow factor» significantly influences Western policy towards Ukraine.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ЛИТВИН ВОЛОДИМИР

**ІСТОРИЧНІ ПАТЕРНИ
ТА ПОЛІТИЧНІ ПРЕТЕНЗІЇ:
ТОТАЛІТАРНА ПРАКТИКА
У РОСІЙСЬКОМУ ВИКОНАННІ**

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 4,41.
Зам. 24-164-1.

Видавець і виготовлювач ПП «Видавництво «Фенікс».
03067, м. Київ, вул. Грушецька, 13Б.
www.fenixprint.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК за № 271 від 07.12.2000.